

Di Gotinên Pêşîyan ên Kurdan de Fehma Zayenda Civakî

Kürt Aile Yapısı Çerçevesinde Kürt Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı

Gender Perception in Kurdish Proverbs Within the Framework of the Kurdish Family Structure

Muhammed KAYRAN

Muhammed KAYRAN	Muhammed KAYRAN https://orcid.org/0009-0009-4033-4703 mhkayran@gmail.com Xwendekarê Masterê, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Mardîn -Türkiye
Jêgir Citation Atf	Kayran, M. (2024). <i>Di Gotinên Pêşîyan ên Kurdan de Fehma Zayenda Civakî</i> . <i>Artuklu Kurdology</i> (17). 44-64
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	26.08.2024
Dîroka Qebûlê Acceptance Date Kabul Tarihi	27.09.2024
Dîroka Weşandinê Publication Date Yayın tarihi	30.09.2024
Cureyê Gotarê Article Type Makale Türü	Gotara vekolinê Research article Araştırma makalesi
Hakemî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk Ethical Statement Etik Beyanı	Hafîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etîk hatine şopan- dîn û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola Întihalê Plagiarism Checks Benzerlik Kontrolü	Belê – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i> Evet – iThenticate
Nakokiyên Berjewendîyan Conflicts of Interest Çıkar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. <i>There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.</i> Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî Grant Support Maddî Destek	Nivîskar beyan dîke ku wan wî ji bo vê vekolinê ti fonên derveyî wernegirtine. <i>The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.</i> Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telifê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. <i>Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i> Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

KURTE

Ji bo naskirina civakekê, gotinên pêşîyan yek ji keresteyên sereke yê edebîyata gelêrî ne. Ceribandinên bi hezaran salan ên gel, dibin herî zêde du sê daraz, dibin hevok û çanda civaka ku tê de afirîne nîşan didin. Gotinên pêşîyan ên Kurdan jî neynika çanda Kurdan û zimanê Kurdî ne. Wek hemû civakên mirovahîyê gelê Kurd jî her tiştên ku di jîyana xwe de heyî bi amûra zimanê xwe derbasî gotinên pêşîyan kirîye. Di çanda hemû civakan de berîya dema nûjen bi giştî du zayend hatine pejirandin û ev zayend jin û mêr in. Rolên zayendên jin û mêran a di nava civakê de jî dîsa ji aliyê heman civakê ve hev hatine cudakirin. Pênasekirinên nûjen ên zayendan wek LGBT-I di çanda Kurdan ne wek zayendên serbixwe lê wek tevgerên ne normal ên jin û mêran hatine dîtin. Me di vê xebata xwe de ji pirtûkên gotinên pêşîyan ên çapkirî, gotinên ku di hindûrê xwe de qala zayendan û rolên wan dikin hilbijartin û tesnîf kirin. Piştî tesnîfê em li pey bersîvên van pirsan ketin: Civaka Kurd di malbatê de keçeke an jî kurekî çawa dixwaze, ji kîjan jin û mêran re çepikan lê dide, kîjan jin û mêran şermezar dike? Ji bo bersiva van pirsan me ji berhemên çapkirî yê gotinên pêşîyan ên Kurdan sûd wergirtin. Du sed û nod û çar (294) gotinên pêşîyan ên ku me ji van çavkanîyan hilbijartine li gorî wate û mijarên wan senifandin, paşê jî me bi rêbaza berawirdîyê re şrove û darazên xwe yê di derheqê “Di gotinên pêşîyan ên Kurdan de fehma zayenda civakî” danîn holê. Her wiha me dît ku ev rolên jin û mêran tî xwestin bi piranî di nava malbatê de rû didin, ji ber vê jî pergala xebata me rasterast bi dirûvîna malbatê re têkildar e.

Peyvên Sereke: Zayenda Civakî, Rolên Zayendan, Gotinên Pêşîyan ên Kurdan, Malbata Kurd

ABSTRACT

Proverbs are one of the main products of folk literature in getting to know a society. Thousands of years of experiences of the people turn into sentences, expressing at most a few judgments, and reflect the society from which they were born. Kurdish proverbs are also the mirror of Kurdish culture and language. As in every community of humanity, the Kurdish people have transferred everything in their lives into proverbs through their language. Before modern times, two genders, male and female, were generally accepted in all societies. The roles of men and women in society are also separated from each other by the same society. Contemporary gender definitions such as LGBT-I are not seen as independent genders in Kurdish culture, but as abnormal behaviors of men and women. In this study, we classified the words containing gender and gender roles that we selected from printed Kurdish proverb books. After the classification, we looked for answers to the following questions. What kind of daughter or son does the Kurdish society want in the family? Which woman or man does he applaud and which woman or man does he condemn? To find answers to these questions, we used published works on Kurdish proverbs. We classified the two hundred and ninety-four (294) proverbs we selected from these sources according to their topics and meanings, and then, using the comparison method, we put forward our comments and judgments regarding “Gender perception in Kurdish proverbs”. When we look at the general picture that emerges, the roles that men and women are expected to undertake mostly appear within the family, therefore the system of our study is directly related to the shaping of the family.

Keywords: Social Gender, Gender Roles, Kurdish proverbs, Kurdish Family

Destpêk

Pirtûkxaneyê berhemên ku çavkanîya wan ceribandînen civakekê ne gotinên pêşîyan in. Ev ceribandînin, ji serpêhatîyên wê civakê xwe dane der û bi hizîrînen wê civakê re bûne wek peyama û ji nîfşên dahatûyê re hatine şandin. Di vê pirtûkxaneyê de bersîvên hemû pirsên ku di derheqê wê neteweyê de tene kirin dikarin werin bidestxistin. Avahîsazê vê pirtûkxaneyê bav û kal in ku ji wan re di Kurdî de “pêşî” tê gotin. Pêşîyan ceribandînen xwe yê di her mijarî de wek şîret, wek hişyarî, wek rexne, wek pîrozkirin, wek agahdarî kirine gotin û ji nîfşên dahatûyê re şandine.

Gotinên pêşîyan, di ferhenga Oxfordê de wek “hevok ango gotina nav û deng ku şîretê, darazekê, tecrûbeyekê destnîşan dîke.” hatiye penasekirin. (Çiftçi, 2021). Herwiha Zeynep Korkmaz di pirtûka xwe ya bi navê *Ferhenga Têgehên Rêzimanê* de gotinên pêşîyan wiha pênase dîke: “Gotinên Pêşîyan ew gotinên gelêrî yê kurt, watekûr û qalibgirtî ne ku wek ji bav û kalan hatine tene qebûlkirin û piştî çavdêrî û ceribandînen bi sedan salan ên civakê derketine holê û nêrîn û tevgera hevpar a civaka xwe didin nîşandan. (Korkmaz, 2007, r. 27)”

Mehmet Öncü yê ku me gelek gotinên pêşîyan ji pirtûkên wî girtine jî di derheqê gotinên pêşîyan de vê nêrîne datîne holê: “Heke hûn bixwazînin neteweyekê nas bikin li zargotinên wê neteweyê binêrin... Gotinên pêşîyan ne tenê beşek ji zargotina gel e, hindêk ji wan şîret in, hindêk mînak, hindêk jî serhatîyên sosret û balkêş in ku ceribandîna hezar salan di nava xwe de dihewînin. (Öncü, 2009, r. 7)” Herwiha lêkolîner Doğan Aksan jî bi vê pênasekirina xwe Korkmaz û Öncü pesend dîke: “Gotinên pêşîyan ku her neteweyê bi ceribandînin û zanyarîya xwe pêk anîne, agahîyên girîng yê di derheqê bîrdozîya komcivaka zimanekî de, yê di şewaza jîyana wî gelî de û yê di derheqê dîroka çanda wê neteweyê ve girêdayî de dide. (Aksan, 2007, r. 38)”

Wek tê dîtin ku gotinên pêşîyan ji bo her mijarake ku bi hişmendîya civakekê ve girêdayî ye dibin deryaya mînan. Ji bo naskirina neteweyekî gotinên pêşîyan bi wateya xwe ya kûr lê bi kurtbûna xwe ya bi hevokekî ve dibin berhemên herî bi feyde. Li ser vê esasê nêrîna civaka Kurd a di derheqê zayendan jî di gotinên pêşîyan ên Kurdan de bi rehetî mirov dikare jê derxe ku ka netewa Kurd li zayendan çawa dinêre, çî rol dide kîjan zayendê û di kîjan mijaran de kîjan zayendê mezin kîjan zayendê biçûk dibîne. Ji aliyê zayendan ve civak, li gorî fehma belave ji jin û mêran pêk tê. Her çiqas îro kesên ku xwe yek ji zayendên wek LGBT-I pênase dikin hebin jî fehma belave dîsa bi tenê du zayendan (jin û mêr) derdixê pêş. Berîya serdema nûjen di çanda her civakê de ji bo van herdu zayendan rolên cuda derketine der û ew rewş, ji gotinên pêşîyên Kurdan jî xuya ye ku di çanda Kurdan de jî heman rewş e. Rolên jin û mêran di gotinên pêşîyan ên Kurdan de jê hatine veqetandin. Herwiha pênasekirinên zayendên jin û mêran cudatir di gotinên pêşîyan de bi taybetî wek tevgerên “bêexlaq yê mêran” hatine dîtin û wek zayendekê sêyem derneketîye pêş.

Têgeha zayenda civakî ji du têgehên pêk tê ku ji van zayend, bi takekesîya mirovekî re têkildar e, têgeheke taybet e; ya din civakî ye û bi koma mirovan re têkildar e, têgeheke giştî ye. Zayenda civakî, dîyardeya ji her aliyê rewşa jin û mêran a di nava civakê de ye. Esra Akbalîk di gotara xwe ya “Di Gotinên Pêşîyan ên Tirkan de Fehma Zayenda Civakî” de dibêje “Em dikarin bibêjin ku zayend, bi awayeke bîyolojîk derdikeve holê; zayenda civakî rastîyeke wisa ye ku teqabûlê çarçoveyêke sosyokulturelê tê. (Akbalîk, 2013, r. 82)” Her wiha em li vir li ser vê gotarê hewce be kevanekê vekin, em dikarin bibêjin ku li gorî darazên vê gotarê di warê zayenda civakî de fehma Tirkan jî ya Kurdan pir ne cuda ye. Ji bilî xebata me gotara Tekîn Çiftçi ya bi navê “Zayenda Civakî û Îmaja Jina Baş-Nebaş Di Gotinên Pêşîyan yê Kurdan de” jî vê darazê piştrast dîke.¹ Her wiha divê bê zanîn ku xebata me ji ber ku berawirdîya fehma zayenda civakî ya Tirk û Kurdan nîne em ê li ser vê mijarê ranewestînin lê em dixwazînin dîyar bikin ku di vê mijarê de xebat kêmbin jî hene.

1 Tekin Çiftçi, Zayenda Civakî û Îmaja Jina baş-nebaş di Gotinên Pêşîyan ên Kurdan de, Kovara Şarkiyatê, Cilt: 13

Gülseren Ağrıdağ, têgehên zayend û zayenda civakî wiha pênase dike: “Ji bilî jinbûn an jî mêrbûna bîyolojîk; ji hemû hêvî, wate û rolên ku ji alîye civakê ve bi awayek cuda cuda li pişta jin û mêran hatine barkirin re zayenda civakî tê gotin. Di zimanên Ewropî de ji bo jêveqetandina têgehên jin/mêr, peyvên sex(seks) û gender tên bikaranîn. Ji van seks, alîye bîyolojîk ê zayendê; lê gender wate û hêvîyên ji alîyên çand û civakê ve yên li pişta jin û mêran hatine barkirin diyar dike. (Ağrıdağ, 2005)”

Ann Oakleyê ku têgeha zayenda civakî li ser têgehên civaknasîyê zêdekirî di pirtûka xwe ya *Sex, Gender and Society* (1972) diyar dike ku zayendî (sex) ji alîyê bîyolojîk ve cudahiya jin û mêranîyê tîne zimên, zayendîya civakî (gender) jî qala dabeşkirina nehev deng a jin û mêran a ji alîyê civakî dike.

Civaknas Derya Şaşman Kaylı di vê mijarê de dibêje: “Zayenda Civakî, rêyeke diyarkirina bi tenê bingegehên civakî yên nasnameyên kirdewar ên jin û mêran e. Li gorî vê pênasekirinê zayenda civakî, kategoriyeke civakî ye ku bi darê zorê li ser laşekê xwedî zayend hatîye pejirandin. (Kaylı, 2013, r. 27)” Ango dibêje jin û mêr rolên ku li wan tê barkirin hilnebijartine, xwe bi rêya civakê di nava van rolan de dîtine û rolên xwe dilîzin. Ji alîyê dayîkbûnê ve bigiştî 2 zayend hene; lê ji alîyê xisletê ve jin û mêr di bin bandora roldayîna civaka xwe ne ku civak peywîrê li wan bar dike. Heke derveyê vê rolê derkevin jî civaka wan bi tundî wan didarizîne û ceza dike. Di çanda Kurdan de cudahiya rolan herî zelal, wiha tê zimên “*Jin jî hene, jinkok jî; mêr jî hene mêrkok jî.*” (Öncü, 2009, r. 360)” bi vî awayî jin û mêrên ku li gorî civaka Kurd nestêla nebin têne şermezarkirin û têne piçûkkirin.

Fehma zayenda civakî di her civakê de û di her serdema civakekê de tim westar namîne. “Têgeha zayendîyê têgeheke guhêrbar e, anga ji civakê heya civakekê an jî bi herîkîna zemanî de dikare biguhere. (Kaypakoğlu, 2003, r. 12)” Ji ber vê yekê ji bo vînerîna fehma civakekê gotinên pêşîyan keresteyên gelek kêrhatî ne; ji ber ku gotinên pêşîyan demên gelek dirêj ên ji dîroka civakekê re dibin çavkanî û dibin neynik.

Civaka Kurd jî wek hemû civakên cihanê di dîroka xwe de ji hinek serdeman re derbas bûye û li gorî wan serdeman jî çanda wan biteşe bûye. Gava mirov li çanda Kurdan di çarçoveya gotinên pêşîyan de dinêre dibîne ku çanda eşîrtîyê bandoreke mezin li ser hişmendîya Kurdan danîye. Serdema çanda eşîrtîyê li gorî demên berê qels be jî hîna didome. Abdulvahap ULUÇ, di makaleya xwe ya bi navê “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşîret”ê de (Li ba Kurdan Rêxistinbûna Civakî û Sîyasî: Eşîrtî) pergala eşîretê wiha pênase dike: “Eşîret, hîn bêhtir xizimbûnên bi rêya zewacê rû dide û yekbûneke sîyasî ye ku ji hev girtina qebîleyan pêk hatîye. Li ser rêşên qebîleyan serokê eşîrê heye. Serekê eşîrê, ji birêvebirina eşîretê, hemberê eşîrên din pêkanîna berdewamîya sulaleyê û hemberê eşîrên din bidestxistina serdestîya eşîra xwe berpîrsîyar e. Zewac bi tenê di nava hundirê eşîrê de pêkan e. (Uluç, 2010, r. 46)” Di vir de divê bê zanîn ku serokê eşîrê mêrek e û ev pergala civakî pergaleke pederşahî ye. Dîsa pirtûka Şerefhanê Bedlîsî ya bi navê Şerefnameyê de jî tê dîtin ku mêr di pergala eşîrtîyê de serdest in ku ev berhem pirtûkeke sereke ya di derheqê eşîrên Kurdan de ye û di sala 1597an de hatîye nivîsandin. Di gotinên pêşîyên Kurdan de fehma zayenda civakî jî li gorî nêrîn û hişmendîya pergala eşîrtîyê saz bûye. Her wiha rola jin û mêran li ser bingeha cîgirtina jin û mêran a di pergala eşîrtîyê de pêk hatîye û ji ber vê jî mêr wek hêzeke aborî hatine dîtin, jin wek maleke, metayeke ku divê xwedî lê bê derketin hatîye dîtin û bi piranî mêr ji jinan girîngtir xuya dikin. Hebûna jinê, nîrxê jinê bi serkeftina wê ya bi damezrandin û kevanîbûna malbatê ve girêdayî ye. Ev nêrîn û hişmendîya pederşahî di gotinên pêşîyan de bi awayekî zelal li ber çavan e.

Gotinên pêşîyan fêm û îdraqa gelekî ya di derheqê her tiştî de nimûneyên sereke ne. Gotinên pêşîyan mirov dikare bibêje ku wek neynika hişmendîya civakekê ne. Li ser vê esasê em di vê xebata xwe de hewl didin ku bi rîya analîza gotinên pêşîyan derxin holê ka di çanda Kurdan de rewşa zayenda civakî çî ye çî nîne; nîrx, rol û nêrîna li ser jin û mêran bi çî awayî ye. Wek rêbaz di xebata xwe de em ê rolên jin û mêran berawird bikin û peyama gotinên pêşîyan şîrove bikin. Ji xwe dê bê dîtin ku gotinên

pêşîyan bi xwe jî di naveroka xwe de jin û mêran, dê û bavan, keç û kuran, xal û metan, xesû û bûkan ... hwd bi hev muqayese dikin û di derheqê wan de darazek datînin holê. Mijara gotinên pêşîyan di bin serenava zanista folklorê de di bin binbeşa çanda devkî de ye² lê xebata me ne xebateke berhevkirina gotinên pêşîyan e. Me ji berhema Law Reşîd û Hilmî Siweregî heya berhema berfireh a Mehmet Öncü ji gelek pirtûkên gotinên pêşîyan ên hatine çapkirin gotin hilbijartin. Di pêvajoya xebata bidestxistina van gotinên pêşîyan de me dît ku gelek gotinên pêşîyan bi guhartina peyvên hevwater hem di heman pirtûkê de hem jî di pirtûkên din de wek gotineke nû hatîne rêzkirin. Me ev rewş jî da li ber çavan û hinek gotinên pêşîyan di xebata xwe de bi kar neanîn.

Me 294 gotinên pêşîyan ji hezaran gotinên pêşîyan ên ku di derheqê mijara me de darazek datînin hilbijartin. Piştî jêgirtina gotinên pêşîyan ên ku qala zayendiyê dikin me ew bi rêbaza senifandina li gorî mijar û wateyên wan û bi rêbaza berawirdiyê nirxandin. Me hewl da em dîyar bikin ku gotinên bi fehma zayenda civakî re têkildar in xwediyê taybetiyê hevpar in ku ev gotin, bi piranî qala sazûn û jîyîna malbatê dikin. Rolên zayendan çî ye dê û bavan bibin, çî ye keç û kuran bibin bi piranî di hindûrê malbatê de xwe didin der. Dema malbat pêk hat rola zayendan jî zelaltir dibe û jin û mêr bi her awayî ji hev têne cudakirin. Dîtbarîya derveyî û kesayeta hundirîn a jin û mêran bi fehma civakî ji hev vediqetin. Ji ber vê yekê nirxandina me bi giştî di çarçoveya sazûna malbatê de bi jîyana di nava malbatê re girêdayî dimeşe.

1. Di Gotinên Pêşîyan ên Kurdan de Zayenda Civakî

Wek me di beşa destpêkê de jî dîyar kir, me lêkolîna xwe li ser pirtûkên ku di warê gotinên pêşîyan ên Kurdan de hatine çapkirin meşand û 294 gotinên pêşîyan ên ku bi zayenda civakî re têkildar in hilbijartin. Dema ku me bi çavekî giştî li van gotinên ku me bi dest xistine temaşe kir, me dît ku zayenda civakê tevî ku derveyê malbatê de jî dikare were nirxandin lê bi piranî di nava malbatê de kirasê xwe werdigire. Ji ber vê yekê me xebata xwe di çarçoveya binesazîya malbatê de sînoordar kir. Wek mînak me di gotinên pêşîyên Kurdan ên çapkirî de dît ku li her dera ku malbat heyî tê de jinek heye. Malbata bê jin weke malbatê xwe nedaye der. Belê niha em “di çarçoveya binesazîya malbata Kurd de”, di “gotinên pêşîyan” de mijara “zayenda civakî” deynin li ber çavan. Ji bo dîtbarîya giştî jî em dikarin gotina pêşîyan a “*Jin jin e, mêr mêr e*” (Öncü, 2009, r. 360) ji ber ku jin û mêran ji hev cuda dike wek bingeh dîyar bikin.

2. Malbat

Ji gotinên pêşîyan tê fêmkirin ku di çanda Kurdan de rolên zayendan û diyardeyên têgeha zayenda civakî bi piranî di malbatê de derdikeve holê. Perwerdeya jin û mêran a ji bo amadekirina jîyana civakî ji malbatê dest pê dike. Civak, ji bo teşekirina jin û mêrên li gorî fehma xwe çê ne, peywira dibistanbûnê dide malbatê. Malbat hewl dide ku li gorî xwesteka civakê bibin jin û mêrên çê û jin û mêrên çê mezin bikin. Nexwe malbat çî ye? Di çanda Kurdan de malbat çawa ava dibe?

Ji tevahîya kesên ku heman malê de dijîn re malbat tê gotin. Ji bo malbatê zewacek pêwîst e û mala bê jin wek malbat nayê pejirandin. Di nava heman malê de herî kêr divê jin û mêrek û zarokê hebe, di çanda Kurdî de heya ev şert pêk neyê malbat hîna ava nayê dîtin. “Peyva malbatê di zimanê latînî de wek “famulus” tê gotin ku ev wateya vê peyvê “xulamê kedî” ye.. Familia yanê yekîneya xulamên ku tenê bi yek xwediyê re girêdayî ye. (Hançerlioglu 1976: 34)” Her wiha lêkolîner Nazmî Ulutak û Güler Deniz jî têgeha malbatê û naveroka malbatê wiha pênase dikin: “Malbat ew yekîneye ku ji alîye komeke mirovan pêk hatîye ku ew mirov rolên civakî yên wek jin û mêr, dê û bav, xwişk û bira werigirtine û tim bi hev re di nava têkîlî û danûstandinek pîralî de ne. (Güler & Ulutak, 1992, r. 53)”

2 Tekin Çiftçi, Zayenda Civakî û îmajê Jina baş-nebaş di Gotinên Pêşîyan ên Kurdan de, Kovara Şarkiyatê, Cilt: 13 rûpel: 886

Her malbat tevî taybetîyên xwe yên xweser di eslê xwe de modulek e ku civaka wê tê de dijî. Yanê taybetîyên giştî yên civakê bi piranî di hindûrê malbatê de xwe didin der. Malbat bi pêşketina civakê re pêş dikeve an jî bi paşketina civaka xwe re li paş dimîne. Guherînen di civakê de pêk tên jî ewil bandora xwe li malbatê dikin û guherîn ji malbatê destpê dike. Ji ber vê taybetîyê jî bav û kalên hemû miletan di gotinên pêşîyan de girîngiya malbatê anîne ziman. Lê malbat bi serê xwe nabe malbat, bi kesên ku jê pêk hatî dibe malbat. Piştî malbat ava bû zayenda civakî jî bi roldayîna zayendan di nava malbatê de diafire. Niha em ji destpêka malbatbûnê yanê ji zewacê rê bikevin û xwe bigihînin malbateke avabûyî û rolên di nava malbatê de ku li piştî jin û mêran hatine barkirin di gotinên pêşîyan xwe de tespît bikin û binirxînin.

2.1. Lezkirina Zewicandina Keç û Kuran û di Zewacê de Krîterên Hilbijartina Hevjînan

Malbat, prototîpa civaka xwe ye û hemû taybetîyên civakê di nava xwe de dihewîne. Di çanda Kurdan de damezrandina malbatê gelek girîng tê dîtin. Awayê damezrandina malbatê de merca yekemîn hebûna jinekê û mêrekî ye. Heta ku zewac pêk neyê malbateke nû ava nabe. Ji bo ku malbata bê damezrandin bextewar, biaram û ji her alî ve serkeftî be, pêwîst e keçeke “çê” were dîtin û bi wê re zewac bê danîn. Li gorî fehma pederşahî jî keç ji mala bavê wê tê xwestin û ji wê malê tê mala zavê, ji ber wê jî diyar e ku ye hildibijêre mala zavê, ya tê hilbijartin jî mala keçê ye.

Di gotinên pêşîyan de gelê Kurd, dema ku keç an jî kur gihiştin dema zewacê dixwaze ku dê bav destên xwe zû bigirin. Bav û kalê Kurdan gotine *Keçik di mala bavê de mîna pezê emanet e*. (Öncü, 2009, r. 376) Yanê keç ji bo dayîna mêrekî tên mezinkirin û di mala bavê xwe de emanet e, malbata keçê ne xwedîyê keça xwe ye, di dûmahîyê de ev keç dê bizewice û biçe mala xwe ya rasteqîn. Her wiha gotina *Qîz çiraya xelkê ye*. (Celan, 2017, r. 148) jî piştgirî dide heman hişmendîyê. Hele ku di gotina *Keçik çeltikên gû ne, ji milê xwe veke bi milê hevalê xwe veke*. (Bingöl, 2014, r. 174) de em dibînin ku di çanda Kurdan de tirseke mezin heye ku keçik bêzewac bimîne, heke negihe mirazê xwe weke çeltikê gû di malê de dimîne. Pêwîst e bi lez bidine mêr. Ji ber ku pêşîyan Kurdan dibêjin *Keç bi hefsar nabe*. (Kulaksız, 2013, r. 221) divê mêr bike ku bibe jina mala xwe. Ji xwe cudahîya gihiştina keç û lawan di gotina *Keçik cihe(ce) ne, gede genim*. (Şadkam, 2021, r. 85) de eşkere ye ku keç ji gedeyan zûtir digihîjin, zûtir tene çaxê zewacê. Çawa ku “ce” berîya “genim” mezin dibe keç jî bi awayeke bîyolojîk pêşîya kuran dikevin rewşa balixbûnê. Li gorî fehma olî jî dema keç û law balixbûn ji bo ku gunehan nekin pêwîst e bi lez bizewicin.

Di çanda Kurdan de ji bo xala temenê bûk zavan jî ji gotinên pêşîyan ev derdikeve holê ku temenê mêr ji yê jinê mezintir be çêtir e. Ji vê gotina *Jina ciwan zozana mêr e*. (Bingöl, 2014, r. 164) mirov dikare bibêje ku pêwîst e mêr, jinên pîr hilnebijêrin. Em ji vê rewşê dibînin di navbera jinên ciwan û mêrên pîr de gelek zewac pek hatibe jî di nava civakê de rexneya vê jî hatîye kirin: *Wek mînak me gotinek peyda kir ku vê carê ji bo jinên ciwan nêrîneke parastinî dihewîne û dibêje: Qîzan bikin hedefa tîran lê nedin pîran*. (Öncü, 2020, Cilt 3, r. 626)

Zewaca jin û mêrên ciwan bêguman wek zewacake îdeal û çêyî tê parastin, lê di vir de pêwîst e em kevanekekê vekin ku dema mijara bekarê kete qadê keçbûna bûkê, ji temenê wê girîngtir tê dîtin. Belê ji bo hilbijartina jinê bekarê wek krîterek bingehîn derdikeve holê, di gotinên wek *Bila keç be, bila pîr be*. (Kulaksız, 2013, r. 47) / *Li rîya here bila dûr bit, li borîya here bila kûr bit, keça bîne bila pîr bit*. (Dêrşewî, 1989, r. 174) de jî ev bi zelalî xuya ye. Ji xwe têgeha “jina bî” di gotinên pêşîyan de tim wek rewşeke neyînî hatîye bikaranîn: *Jina bî wekî girara bêxwê ye*. (Kulaksız, 2013, r. 213) / *Adar wekî jina bî ye, geh dikene geh digirî*. (Öncü, 2009, r. 13) / *Qîz be tu dizanî, jinebî be ez dizanim, jina berdayî be serê hespê min berde ez herim*. (Öncü, 2009, r. 568) / *Jinebî le teşîyan derêsin, kûnde li kûndan depirsîn!* (Şadkam, 2021, r. 80) Her wiha jinên bî ji gotina *Jina bî mêrgê pêş mala ye, çavê hemû kesî lê ye*. (Kulaksız, 2013, r. 213) mirov fêhm dike ku jinên bî dibin armanca hewes û nefsa

zayendî a mêran jî. Di gotina *Kurê jinebîya siwar bibe li menegiya(kihêl) jê neke tu hêviya*. (Bingöl, 2014, r. 194) de wateyeke sosret heye ku civak tevî ku jinebîyan bêrêz dibîne vê bêrêzîyê derbasî kurê jinebîyan jî dike.

Her wiha zewaca kur/mêran jî tê xwestin ku dereng nemine: *Mêrkuştin nermenerm, qîzxwestin germegerm*. (Öncü, 2009, r. 490)/ *Sê tişt bi lez xweş in zûrakirina mirîyê li erdê, zûlêkirina xaniyê nîvçe, bûkkirina keça berbest*. (Öncü, 2009, r. 605) Kur jî bila zû bîn zewicandin ku jîyana xwe beredayî nebihorînî û hem kêrî xwe hem jî kêrî malbata xwe ya mezin bîn: di gotina *Kurê bêwar çav li der*: (Öncü, 2009, r. 438)/ *Jinê bîne ji kurî re, da ku kur bike hirehir*. (Öncü, 2009, r. 365)/ *Keç sêva li darê ye, kê çalaqê xwe biavêjê yê wî ye*. (Kulaksız, 2013, r. 221) de jî dîyar dibe ku heke kur bizewice dê çalak be û bi hirehir bixebite. Her wiha keça ku bizewice jî serbilind e, bûka nû dikare quretîyê bike ji ber bextê xwe yê vebûyî: *Qîzikê mêr kir, kofîya xwe xwar kir*. (Öncü, 2009, r. 570) Ev gotin tim girîngîya zewacê nîşanî ciwanan dikan. Heke kur zû neyên zewicandin dê çav berdin keç û jinên xelkê. Di vê gotinê de ev rastî dîyar e: *Jina xelkê ganek, hespê xelkê danek*. Pêwîst e her mêr xwedîyê hespê xwe û jina xwe be. (Öncü, 2009, r. 364) Piştî mêr zewicî û bû xwedî maleke serbixwe êdî dê bêriya her tiştî ji bo mala xwe û ji bo jina xwe bixebite. Ev nêrîn jî di vê gotinê de xwe dide der: “Gotin birayê te bû axa, got jina wî bû xatûn.” (Law, 1985, r. 304)

Ji bo peydakirina jinan her çiqas temenbiçûkî were pêşnîyarkirin jî di hilibijartina bûkê de hêdîbûn û lêkûrbûn jî nehatîye piştguhkirin. Pêwîst e bi kûrbînî û demdirêjî bê tevgerîn ku çewtîyeke mezin ji ber lezkirinê der nede: *Li jinan bigere wekî rehê rihanê*. (Öncü, 2009, r. 452) / *Dewêr nekire di Nisanê de, jinan hilnebijêre di dilanê de*. (Öncü, 2009, r. 160) Dîsa pêşnîyarên pîr û kalan ji ber ceribandînen wan ên rasterast tê xwestin ku li ber çavan bêne girtin. *Bi dilê kalan qîzan bistîne, bi dile xortan jî hespan*. (Öncü, 2009, r. 55) / *Jinan bi dilê kalan bîne, bi dilê zarokan jê hez bike*. (Öncü, 2009, r. 365) / *Ga avê nas naken, ciwan jinan*. (Şadkam, 2021, r. 60) Herwiha ji bo aramîya malbatê pejirandina bûkan ya ji aliyê xwesûyê jî pir girîng tê dîtin: *Bûka ne bi dilê xesûyê lingê wê çepel e*. (Öncü, 2009, r. 92) Lê dijberê vê nêrînê jî gotineke wiha heye: *Bûk dilê zava ye, çi pitpita pîrê ye*. (Celan, 2017, r. 37)

Di gotinên wek, *Avê bîne ji kaniyan, jinê bîne ji esliyan*. (Öncü, 2009, r. 29) / *Ji derekê bizewic ku wî sû û sap wê!* (Şadkam, 2021, r. 60) / *Bila baş be, bila keça kûçikan be*. (Öncü, 2009, r. 29) / *Jinan hilnebijêre, esil xêr e*. (Öncü, 2009, r. 365) du nêrînên cuda yê di derheqê taybetîyên malbata keç/jin/bûkê de tê dîyarkirin. Li gorî gotina yekemîn divê malbata jinê malbatek esil be lê jin/bûk ji xwe dê esil be, lê gotina duyemîn de tê gotin ku keç/jin/bûk bi xwe baş be nebaşîya malbata wê ne girîng e. Her wiha di gotinên pêşîyan yê wekî *Dê bibîne, dotê bistîne*. (Öncü, 2009, r. 163) / *Maynê biwîn, canîyê hilgir!* (Şadkam, 2021, r. 107) / *Bifikire dê, qêzê bixwaz!* (Şadkam, 2021, r. 31) de taybetîya dayîka keçê jî ji bo hilibijartina bûkê wek krîter tê pêşnîyarkirin. Heke dîya bûkê bedew û qenc be keça wê bi dilrehetî dikare were xwestin.

Di çanda Kurdan de zewaca mirovên nêzik ên ji heman xwînê ne (eqreba/xizm) tê teşwîqkirin. Ev gotinên pêşîyan jî em dikarin wek mînakên vê nêrînê bidin dîyarkirin: *Ji jinan dotmam, ji şûran şûrê Şam*. (Kulaksız, 2013, r. 204) / *Jinan bînin ji malan, xwarzê herin li xalan*. (Kulaksız, 2013, r. 213) / *Jinan nedin ê biyanî, welatê wan dudu ne*. (Öncü, 2009, r. 365) / *Bûka xalê, ezîza malê*. (Öncü, 2009, r. 92) / *Keça malan bûka xalan*. (Kulaksız, 2013, r. 221) / *Bûka xalê delala malê*. (Celîl & Celîl, 2023, r. 93) / *Bûka xalê berxika nava malê*. (Bingöl, 2014, r. 41) / *Bûka xaletê, her roj li seyran û dawetê*. (Bingöl, 2014, r. 41) / *Bûka mamê her roj li hemamê*. (Bingöl, 2014, r. 40) / *Ê dotmama xwe neecibîne, dê bêdunde bimîne*. (Öncü, 2009, r. 217) / *Pismam ji dodmamê şerm kir, mal ma bê zaro*. (Celan, 2017, r. 144) / *Je deran ku jin kî, ya reng tê ya nen tê!*³ (Şadkam, 2021, r. 76) Bi piranî nêrîna

3 Ev gotin di pirtûka Gulê Şadkamê a bi navê Gotinên Pêşîyan Ji Xorasanê de derbas dibe, wateya wê ev e: Ji derên nenas, ji kesên dût jin bê anîn tiştên ecêb û sosret tê serê mêran.

civakê wek van gotinan be jî dibe ku li gorî ceribandinên neyînî yên mezinên Kurdan ku hejmara wan kêr xuya dike gotineke wiha jî heye; *Avê bixwe ji kanîyan jinê bixwaze ji biyaniyan*. (Kulaksız, 2013, r. 18) Her wiha dîsa bi gelemperî hizirîna Kurdan di vê gotinê de dîyar e ku xizmantîya xwînî çêtir tê dîtin: *Xizm û xûn mîna goşt û neynûk*. (Celil & Celil, 2023, r. 97)

Divê ev jî neye jibîrkirin ku di çanda Kurdan de her çiqas ya tê hilbijartin keç be jî dema keçek/ jinek bê xwestin mafê malbata keçê jî heye ku keça xwe bide an jî nede. Pîrozîya keçê di gotina *Keçik deriyê hecê ne* (Kulaksız, 2013, r. 222) de jî bi eşkere li holê ye. Di vir de jî hin krîter derdikevin holê ku divê zava xwedîyê wan krîteran bin: *Divê mirov li dinê piştta xwe bide mêrekî çê yan jî çiyayekî asê*. (Öncü, 2009, r. 182) / *Ji kurê bêxiret, keça kor paktir e*. (Öncü, 2009, r. 350) / *Mêr bi rih û simbêl, jin bi por*. (Öncü, 2009, r. 184) / *Qîzan bide mêrê çê, şûrê xwe jî bi ser de bide*. (Öncü, 2009, r. 569) / *Ne mêrê şermok, ne jina kenok*. (Kulaksız, 2013, r. 309) / *Ji jinan re bedewî, ji mêran re dilê çetel gerege*. (Öncü, 2009, r. 348) / *Keça xwe bide egîdan, risqê wê bide Xwedê*. (Öncü, 2009, r. 374) Li gorî van gotinên pêşîyan divê malbata bûkê keça xwe bidin mêrekî wisa ku bixîret be, bi rih û simbêl be, ne şermok be, wêrek û mêrxas be û wek taybetîyek giştî mirovek çê be.

Gava malbatên bûk û zava li ser krîterên li jorê hatin di dîwana hevdû de rûniştin îcar ji bo ku herdu ciwan bigihîjin miraza xwe dê li ser zêr û qelenê bûkê li ber hev rabin û di dawîyê de an dê li hev werin an jî dê gava pêşî ya zewacê betal bikin. Belê di çanda Kurdan de ji gotinên pêşîyan jî tê fêmkirin ku ji bo ku xortek bigihîjê miraza xwe pêwîst e ew an jî malbata wî qelenekî (nextekî) bide mala keçê. Di van gotinên pêşîyan de qala vê xalê tê kirin: *Nazê xwe bike, biqasê cihêzê xwe bike*. (Bingöl, 2014, r. 230) / *Bûka belaş wek laş, bûka bi heq wek deq*. (Kulaksız, 2013, r. 59) / *Bûkê binêre qelend vebire*. (Kulaksız, 2013, r. 59) / *Keça axa nabe xilata mitriba*. (Kulaksız, 2013, r. 221) / *Keça mîran bi qelenê keça gavanan nayê*. (Kulaksız, 2013, r. 221) / *Ne jina belaş, ne xulamê bêmaeş, ne ji erdê kas/bêkaş*. (Kulaksız, 2013, r.308) Ji van gotinan derdikeve holê ku di çanda Kurdan de qelen jî bo pêkanîna zewacekê wek tişteke baş tê dîtin. Qelenê bûka çiqas pir be qedr û qimeta wê jî ewqas pir dibe. Herwiha kesên dewlemend dixwazin keçên xwe bi tenê bidin kesên dewlemend. Piştî ku qelen jî hate vebirîn êdî keç û kur dibin bûk û zava û dikevin li ser rêya jin û mêrîtyê, paşê jî xwe digihînin dê û bavî ye û dibin malbat.

2.2. Di Gotinên Pêşîyan de Rol û Fehma Jin û Mêranîyê (Hevjînîyê) ya di Malbatê de

Di çanda Kurdî de malbatbûn her çiqas hevreyîyîna mecbûrî ya mêr û jinê wek gotinên *Jin û mêr tevî û bêr*. (Öncü, 2009, r. 361) / *Jin û mêr, canik û camêr*. (Öncü, 2009, r. 361) bi xwe re bîne jî dema hevjin û malbat tê gotin ewil jin tê li bîrê, ango malbat bi jinê malbat e. Ji ber wê jî di gotinên pêşîyan ên Kurdan de gotinên di derheqê mal û malbat û hevjinîyê de piranî bi jinê re girêdayî ne.

Rola jinê wek damezrînerê malbatê di gotinên pêşîyan de wiha hatîye vegotin: *Dibêjin; Jin û mal*” *nabêjin* “*mêr û mal*. (Öncü, 2009, r. 168) / *Himê malê jin e*. (Öncü, 2009, r. 328) / *Jin binyata xênî ye*. (Öncü, 2009, r. 358) / *Jin malê dike mal*. (Öncü, 2009, r. 360) / *Mala ku jinê ava kir, Xwedê jî xera nake*. (Öncü, 2009, r. 645) / *Dera deste jinê pê nebe, ne ava ye*. (Öncü, 2009, r. 141) / *Avaya malan ser jinan e*. (Celil & Celil, 2023, r. 102) / *Karê malê li ser piştta bûkan e*. (Kulaksız, 2013, r. 219) Wek tê dîtin ku rola jinê ne bi awayek mecazî pirî caran rasterast hatîye dîyarkirin. Her wiha jin wek xwedîyê malê jî tê nişandan. Ji gotinên *Kebanîya hesk bi dest e di malê de serdest e*. (Celan, 2017, r. 101) / *Her jinek di mala xwe de xatûn e*. (Öncü, 2009, r. 141) / *Kebanîya jêhatî bila nîvê qelîyê bixwe*. (Celan, 2017, r. 101) jî xuya ye ku bav û kalên Kurdan îddîa dikin ku jinek bixwaze bextewar be dê li mala xwe xwedî derkeve û bi vî awayî dê bibe xatûna malê.

Hinek gotinên pêşîyan, herdu peyvên “jin û mêr” jî di nava xwe de dihevinin û rola herduyan yek bi yek û rasterast datînin holê: *Debara malê li stûyê malxwe ye*. (Öncü, 2009, r. 134) / *Malxweyê*

malê mêr e, kebanîya malê jin e. (Öncü, 2009, r. 474) Di vir de hukumran û rêvebirê malbatê bi fehma pedersahîyê re girêdayî wek mêr tê destnîşankirin. Di gotinên wek *Mêr co ye, jin birk e.* (Öncü, 2009, r. 484) / *Mêr kanî ye dicizire, jin delav e dadigire!* (Şadkam, 2021, r. 110) / *Mêr çem e, jin gol e.* (Öncü, 2009, r. 485) / *Barê dinê li mêr e, barê mêr li jinê ye.* (Öncü, 2009, r. 35) / *Nan ê mêran e, bar ê keran e.* (Öncü, 2009, r. 524) / *Mêr ku şêr in jin jî têr in.* (Şadkam, 2021, r. 110) / awayê debara mal û malbatê dîyar dibe. Li gorî vê aboriya malê ji aliyê mêr ve tê rêvebirin û rola xwedîkirina jinê, peydakirina nîrxên madî û hemû pêdiviyên din dide mêr lê rola berhevkirin, girtin û çêkirinê jî dide jinê. Ango mirov dikare bêje mêr dê bîne, jin dê bicivîne. Gotina *Mal yê mêra ye, ezab yê jina ye.* (Bingöl, 2014, r. 204) jî hişyarîkeke dide jinê ku heke jin peywira xwe ya civandina malê mêr pêk neyne dê ezabê bikişîne. Di gotinên *Mêr se ne, jin kele ne!* (Şadkam, 2021, r. 110) / *Mêr sênca jinê ye.* (Bingöl, 2014, r. 213) de jî xuya dibe ku peywira parastina malê dikeve li ser pişta mêr.

Madem jin bingeha mal û malbatê ye nexwe dê taybetî û kesayeta jinê bandora xwe jî li ser malbatê dê rasterast bike. Gotinên pêşîyan ên Kurdan ku li ser jinê hatine gotin piranî jî li ser kesayeta kebanîya malê hatine gotin. Ku jin baş be malbat ava û bextewar, ku nebaş be malbat wêran û nearam e: *Jin hene malan xera dikin, jin hene malan ava dikin.* (Öncü, 2009, r. 359) / *Kebanîya jêhatî bila nivê qeliyê jî bixwe.* (Celan, 2017, r. 101) / *Jina baş mêrê nebaş jî baş dike.* (Öncü, 2009, r. 359) / *Jin heye zeviya li ber gund e.* (Öncü, 2009, r. 359) / *Jin hene jinkok hene.* (Celan, 2017, r. 89) / *Jin ki rind(qenc) win, mêr kal nawin!* (Şadkam, 2021, r. 82) / *Hespa bi bez, jina bi lez.* (Kulaksız, 2013, r. 182) Dîsa bi vê gotina balkêş a *Pîrek mirîşka kor in.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 118) kalên Kurdan dîyar kirine ku eger jina malê ne kêrhatî, jêhatî û xebatkar be bêqîmet e û ew mal nabe maleke bextewar. Dîsa gotinên wek *Derziya jina malker her di serî de ye.* (Öncü, 2009, r. 149) / *Jin ki şelexte⁴ win, pişikê malan têr diwin.* (Şadkam, 2021, r. 82) Jêhatîbûn û xîretmendîya jinê pîroz dike. Dîsa gotina *Gevîqijê malpaqijê, gevilîyê malbigûyê.* (Bingöl, 2014, r. 105) vedibêje ku jina ku bi delalîya xwe ve pir mijûl bibe teqez dê ji rola xwe ya kebanîbûna xwe qels bimîne.

Çanda pedersahî di gotinên pêşîyan ên Kurdan de gelek xuya ye. Gotinên pêşîyan ên ku di derheqê peywira hemberê hevjinan de hatî gotin dîsa bi piranî barê peywirê ya herî zêde li pişta jinê dike. Piranîya gotinan peywira jinê ya hemberê mêrê wê destnîşan dike û dibêje jin pêwîst e hemberê mêrê xwe û malbata xwe rêzdar û destbeste be. Ku jin qenc be ji mêrê xwe re, peywirên xwe bîne cih dê mêrê wê bextewar û serbilind be: *Jin mîreka mêrik e.* (Öncü, 2009, r. 360) / *Jin dikare peyayê xwe rezîl jî bike, ezîz jî bike.* (Öncü, 2009, r. 359) / *Jin hene jan in, jin hene melhema dilan in.* (Öncü, 2009, r. 359) / *Jina neqenç heriyeke sar e.* (Öncü, 2009, r. 363) / *Jina xerab bendeka linge mêrê xwe ye.* (Öncü, 2009, r. 364) / *Jina xerab dibêje; “kitan” mêrê xerab dibêje; “wetan”* / (Öncü, 2009, r. 364) *Jina xerab wekî sola teng e.* (Öncü, 2009, r. 365) / *Jin çav li der e, mêr xwelî li ser e.* (Öncü, 2009, r. 358) / *Bi sê awayên jinê hene; hilîhop, kofîreng û malîceng.* (Kulaksız, 2013, r. 39) / *Jinê dil kir mêrê xwe sil kir.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 100) / *Jina baş ji horîyan çêtir e; jina xirab ji şeytên xirabtir e.* (Celan, 2017, r. 88)

Peywira jinê ne bi tenê karê malê ye, pêwîst e jin piştî hemû karen malê here bi lez xwe bike di cih nivînên mêrê xwe de û pê re şa bibe: *Jina ku hê êvarê raza, ewa mêra zû kal dike.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 99) / *Sê tişt ne xweş in li dine; yek li rê guhdarkirina karwanê, ya duduyan li sifreyê bendemayîna xwarinê, ya sisêyan di nivînê de bimînî hêviya jinê.* (Öncü, 2009, r. 606) Jinên ku bi roj xwe dixemilînin, lê dema dibe êvar xwe dikin rewşeke bêhal û xwe ji mêrên xwe dûr digirin bi gotina *Rojê bûk e, şevê pepûk e.* (Bingöl, 2014, r. 263) yê ve hatine rexnekirin. Pêwîst e jin *Diza mala xwe, qehpa mêrê xwe.* (Bingöl, 2014, r. 82) be, ango malê ku mêr bi dest dixwe tîne malê bi dizîka ve be jî bicivîne û şev jî mêrê xwe bi tîkîlîya zayendî ve têr bike. Her wiha di gotinên *Dergûş li dayîkan ne bar e.* (Öncü, 2009, r. 147) / *Zikê dê bostan e.* (Öncü, 2009, r. 695) de jî peywira jinê ya zarokanîne/

4 Di Kurdîya Xorasanê de wateya “şelexte”yê “bêxîret” e.

welidînê dikirpîne û dibêje dergûşa ku zarok tê de ji jinê re divê wek bar neye hesibandin. Pêwîst e jin zarokan bîne û li wan binêre.

Helbet hejmara wan kêr be jî gotinên pêşîyan ên peywira mêran a di nava malbatê de û hemberê jinê tînin ziman jî hene. Di gotina *Jina mêrê xerabo, hem diz hem qûndewo*. (Öncü, 2009, r. 363) de tê gotin ku divê mêr, mêrekî çê be, ku ne wisa be dê jina wî jê xirabtir be. *Cotê mangayan ne helal e*. (Öncü, 2009, r. 103) Di vê gotinê de jî bav û kal dîsa li gorî pergela pedersahî rola debarê dide zayenda bihêz û peywira cotkirinê dide mêr. Dibêje cotkirina zevîyê ne karê jinê ye, yê mêr e.

Dîsa wek krîtereke ya mêranîyê civaka Kurd tim xwestîye ku mêr ji jinê bihêztir be, jin di bin fermana mêr de be, mêr qet ji jina xwe metirse û bikaribe hukmê xwe li jina xwe bike: *Heta keç e mîr e, heta dergistî ye wezîr e, piştî mêr kir yexsîr e*. (Bingöl, 2014, r. 141) / *Mirovê pûşt sere jina xwe şûşt li kêlekê rûnişt*. (Öncü, 2009, r. 518) / *Xwelî serê wî kesî ku pesnê jina xwe û titûna xwe dide*. (Öncü, 2009, r. 679) / *Neçe wî cihî, cihê jin malxwê malê bit*. (Celîl & Celîl, 2023, r. 104) / *Mêrê li hukmê jinê, çû cara rwîspî nabit li dinê*. (Celîl & Celîl, 2023, r. 105) / *Derê mêr hene, jin çi ne!* (Öncü, 2009, r. 141) / *Pîrsê ji jinan bike, lê xebera wan neke*. (Celan 2017: 143) Herwiha nêrîna ku serokê malê mêr e ku ew çî biryarê bide pêwîst e jina wî jî li gorî wê biryarê bimeşe di vê gotinê de xwe daye der: *Deve her ku da çû, gerê hefsarê sêrî jî dû ra here*. (Şadkam, 2021, r. 48) Lê wek ku kalikên Kurdan li xwe mikur hatibin yanê dizanin ku karîna jinê ne ewqas hêsan e gotinên dijberê van gotinan ên wek *Ê ji jina xwe netirse, ji Xwedê jî natirse*. (Öncü, 2009, r. 219) / *Bi mineminê, mirov xelas nabe ji destê jinê*. (Celîl & Celîl, 2023, r. 102) / *Bi lewelewê, mirov ji ber jina xwe nake der*. (Öncü, 2009, r. 219) jî hene.

Pîrsgirêkeke bi navê “tundîya li hemberî jinê” heye ku her dem di rojevê de ye. Lêdana jinê û zarokan, şîdeta li hûndirê malê di gotinên pêşîyan de jî derdikevin holê, lê ji gotinên nerm ên di pirtûka Mehmet Öncü ya bi navê “Gotinên Pêşîyan” jî dîyar e dibe ku gotinên dijwar ên di vê mijarê de hatibin sansurkirin. Lê dîsa jî bi qasê gotinên di pirtûkê de rasta me tînin em pê derdixin ku di malên Kurdan de jin rasta tundîyê tînin. Lê gotinên di pirtûkê de derbas dibin hemberê vê tundîyê ne: *Kî li jina xwe bide, li dewleta xwe dide*. (Öncü, 2009, r. 405) / *Şûrê mêrê baş ji jinan re devberjêr e*. (Öncü, 2009, r. 626) Wek tê dîtîn ku di van gotinan de jin ji ber bêhêzîya xwe tîne parastin û tê gotin ku divê mêr qet li jinan nedin. Lê dîsa jî mirov ji van gotinên pêşîyan pê derdixe ku yê ku li jinan didin pir in. Ji gotina *Yekî bi perê mirîşkê li jina xwe da û got: “Şerma te hebe, dê ev jî bes be ji te re!”* (Öncü, 2009, r. 687) jî hişyarîyek jî bo jinê heye ku eger jin, li gorî hişyarîya mêrê xwe tev negere dê rasta lêdanek dijwar bê û ev jî de bibe heqê wê.

Her wiha ji gotina pêşîyan a *Jin û mêr bibine yek, kes bi wan nikare*. (Öncü, 2009, r. 361) mirov dikare nêrîna Kurdan a di derheqê hevjinîyê de bi kurtasî bîne ziman. Her wiha li her malê de dibe ku carinan xirûcir jî çêbibin, lê zû bi zû divê peyva jecûdabûnê neye gotin: *Jin û mêr şer kir, nezanan bawer kir*. (Öncü, 2009, r. 361) / *Axa jin û mêran ji hev e*. (Bingöl, 2014, r. 16) / -Kê dinya xwar?; - Jin û mêrên yar. / (Bingöl, 2014, r. 188)

Lê ku jin ne bi dilê mêr be bi temamî fehma pedersahî dikeve di dewrê de û şûna jevveqetînê peyva “berdan”ê dikeve holê. Lê ev berdaneke yek alî ye enceq mêr dikare jinê berde. Belê ku jin û mêr bi tu awayî li hev nekin di gotinên pêşîyan de *Berdana jinê edeta dinê*. (Öncü, 2009, r. 42) / *Anîn sinet e, berdana ferz e*. (Öncü, 2009, r. 19) / *Telaqê jinê sê kevir in*. (Celîl & Celîl, 2023, r. 104) hatine gotin. Di vir de helbet ku mirov bi çavekî civaknas lê binêre dê bibêje ku wek zewacê, jecûdabûn jî tişteke normal e, lê di vê gotinê de ji bilî vê rewşa normal tişteki din derdikeve holê ku ew jî berdane yek alî ye. Ev taybetî jî dîsa taybetîyeke ji civakên pedersahî ye ku ji xwe Kurd civakeke wisa ne.

2.3. Di Malbatê de Rol û Fehma Dê û Bavîyê

Di nava malbatê de rolek din ji bilî rola “jin û mêranî”yê heye ku ew jî rola “dê û bavî”yê ye.

Kurdan di vê mijarê de jî fehma xwe, wek ku di her amûr û keresteyên çandê de dane der; di gotinên pêşîyan de jî bi eşkere dane pêş. Di mijara perwerdekirina zarokan de pêwîst e “dê çi bike, bav çi bike” bav û kalan nêrînên xwe dîyar kirine.

Berî her tiştî pêşîyên Kurdan ji bo malbatek çê pêdivî û giringîya zarokan anîne ziman: *Destê min, çavê min; kur û keça min.* (Öncü, 2009, r. 152) / *Keç û kurên malê gula dê û bavê.* (Öncü, 2009, r. 373) Ji xwe di gotinên wek *Zarok nava jin û mêr e.* (Kulaksız, 2013, r. 422) / *Mala ku zarok tê de şeytan nakeviyê.* (Öncü, 2009, r. 465) / de bi eşkere tê destnîşankirin ku dema zarokên jin û mêrekî hebin dile wan hîn bêhtir li hev şêrîn dibe û navbera wan saxlem dibe. Dema behsa berdanê were zarok dibin sedema betalkirina vê biryara neyînî. Yanê zarok dibin xerca xênî û nahêlin dê û bav ji hev biqetin. Herwiha dibe ku “bûyereke dilsoj” di nava malê de biqewime û zarok jîyana xwe ji dest bide, lê mezinên Kurdan ji bo bûyereke wisa neyînî jî rabûne bi gotina *Bira dar li ser pê wê, balkûbaş li herdê wê!*⁵ (Şadkam, 2021, r. 32) dê û bav tesellî kirine; ango gotine “Hûn wek dê û bav ji hev re saxbin, ji hevdû hez bikin dê dîsa zarokên we çêbin, yê girîng hûn in.”

Di malbatekê de hebûna girîngîya zarokan mixabin bi van gotinên şîrîn yê jor naqedin; di çanda Kurdan de pêwîstîya çêbûna zarokan bi gotinên awayên dijwar jî hatine ziman. Belê çêbûna zarokan merc û xerca malê ye û ev peywir jî ji bo berdehamîya nîfşê li stûyê jinê ye. Jina ku nikare bibe dayik ango ji ber pirsgirêkeke bîyolojîk nekaribe ducanî bibe û nekaribe zarokan bîne ew jin tê şermezarkirin û piçûkxistin. Gotina *Malê bê zar e, xirave ye.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 95) girîngîya hebûna zarokan bi derûnîyeke lomekar tîne zimên lê gotinên *Darê hişk mêwe naynê!* (Şadkam, 2021, r. 43) / *Jina bê zarok, wek dara ber e.* (Kulaksız, 2013, r. 213) rasterast jina bêzarok tewambar dikin û wan wek nîvmirov an jî nemirov didin pêş. Gelek caran di nava civakê de hatîye dîtin ku heke jinên bi vî rengî nehatibin berdan jî hewî hatine li ser wan. Dijberê vê bûyerê heke çênebûna zarokan ji ber pirsgirêka mêr biqewime ew mêr jî wek bêdunde an jî nemêr tê tewambarkirin, lê mafê jinan tune ku mêrekî bêdunde berdin. Herwiha heya bêdundebûna mêr teqez bibe pêkan e ku ew mêr bibe xwedîyê heya çar jinan jî. Gotinên pêşîyan ên li ser bêdundetîyê jî piranî bi rexnekirina mêrên şermok ve derdikeve pêşîya me, wek *Ê dotmama xwe neecibîne, dê bêdunde bimîne.* (Öncü, 2009, r. 217) / *Pismam ji dodmamê şerm kir, mal ma bê zaro.* (Celan, 2017, r. 144)

Rola dê ya li ser zarokan piranî li ser keçê/qîzê ye, bav jî mal û milkên xwe bi piranî ji kurê xwe re dihêle: *Bextê dê cihêzê keçê ye.* (Öncü, 2009, r. 48) / *Bextê dê li dotê, mîrata bavê ji lawî re.* (Öncü, 2009, r. 48) / *Dayik yar e, bavik rêber e.* (Öncü, 2009, r. 132) / *Dayikê çing e, keçikê wing e.* (Öncü, 2009, r. 133) / *Dê dibistana zarokan e.* (Celan, 2017, r. 53) / *Kur kevanê bavî dikişîne, keç teşîya dê dirêşîne.* (Celan, 2017, r. 375) / *Aş digêrê wi ser lê, qêz hiltîne kisba dê.* (Şadkam, 2021, r. 21) / *Kur darê bavê hiltîne, qîz teşîya dê radike.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 87) / *Law ji bavê re, keç ji dê re.* (Öncü, 2009, r. 444) / *Ez(bav) didim lawê xwe, lawê min jî dide lawê xwe.* (Öncü, 2009, r. 211) / *Kurên mêrxas li bavan diçin.* (Öncü, 2009, r. 440) / *Bab çi se ye kur jî wa ye.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 87)

Ji aliyê girîngîyê ve gotinên pêşîyan ên ku di nava xwe de berawirdîyekê dihewinin jî hene: *Diya mirov tune be, mala bavê mirov jî tune ye.* (Öncü, 2009, r. 183) / *Hezar bavên çê, nabin wekî şîrê dê.* (Kulaksız, 2013, r. 169) / *Bav av e, dê xwîn e.* (Kulaksız, 2013, r. 24) / *Bav bimire çavek diçe, dê bimire herdu çav diçin.* (Kulaksız, 2013, r. 24) / *Heft bavê çê ye, illeh/esil şîrê dê ye.* (Kulaksız, 2013, r. 169) Îcar di gotina Qîz ji bavan, law ji dê sêwî dimînin. (Öncü, 2009, r. 569) Berawirdîya dê û bav de daraz digihije vê encamê: Bav, ji alîye xwedî derketin û ji alîye fizîkî û civakî ve bihêz e û dikare xwedî li keça xwe derkeve û wê biparêze, lê dayik ji aliyê merhemet û dilovanîyê ve ji bav bihêztir e û pêdivîya kur/lawan jî ew dilovanî ye. Di vir de jî mirov dibîne ku civaka Kurd rola her zayendê kirine kirasek û li wan kirine.

5 *Bila dar li ser pê be, pelên wê li erdê be*

Ji bo perwerdeya zarokan di hin gotinên pêşîyan de rêbaza dijwarbûn û zextê wek rêbazek erênî hatîye pêşxistin, wek mînak: *Bav û dê ji zarokan re ne gawir bin, zarok misilman nabin.* (Öncü, 2020, Cilt 1, r. 666) Her wiha ji gotinên *Dê dibistana zarokan e.* (Celan, 2017, r. 53) / *Edeba zarokan di ber singa dadê ye.* (Bingöl, 2014, r. 91) tê fêmkirin ku peywira perwerdekirinê hîn bêhtir dibe rola dayikê. Heke dayik vê rola xwe qenc neyne cih wê demê zarok bêxwedî dimînin û tiştên nebaş jî dibe ku biqewimin, ev wate jî ji vê gotinê xwe dide der: *Dê reqîsî kur fetîsî.* (Bingöl, 2014, r. 71)

Di pêvajoya perwerdekirina zarokan de dayik, çiqas dijwar û xirap jî bipeyve û dijûnan jî bike di esasa xwe de dayik tim dilovan e û qencîya zarokên xwe dixwaze. Herwiha dayik bi derd û kulê zarokên xwe tim dilsoj dibe: *Dayik nîfiran li zarokan dikin, lê şîrê wan xwe diavêje pêşiyê.* (Öncü, 2009, r. 132) / *Dayîka mirov bi derde mirov dişewite.* (Öncü, 2009, r. 133) / *Dengê dê neyarê dotê.* (Öncü, 2009, r. 139) / *Dilê dê li ser dotê ye, dile dotê li ser çiyayê Qaf e.* (Öncü, 2009, r. 174)

Hinek gotinên pêşîyan jî nankorîya zarokan tînin ziman ku zarok bi van gazindan bêne perwerde bikin: *Di zîkê min de xwîna min xwar; dema bû canê min xwar, ku ez mirim malê min xwar.* (Öncü, 2009, r. 167) / *Malê ne ji kurê qenc re, ne jî yê xerab re bike.* (Öncü, 2009, r. 439)

Dema mirov bi giştî li van gotinên pêşîyan dinêre dikare bêje ku di çanda Kurdan de rola dê ew e ku ji bo keça/qîza xwe, ya bav jî ji bo kurê/lawê xwe bibe mînakek baş. Dayik rola xwe derbasî keça xwe, bav jî derbasî kurê xwe dike bi vî awayî zayenda civakî rû dide û derbasî nîfşên nû dibe.

2.4. Fehma Xwestina Xwedîbûna Kurikan

Hişmendîya pederşahî di xwestek û hezkirina zarokê kur/law de jî xuya ye: *Bila kurik be, bila navê keçan lê be.* (Öncü, 2009, r. 74) / *Bila kur be, bila şûm be.* (Kulaksız, 2013, r. 47) / *Diya mirov her gav kuran nayne.* (Bingöl, 2014, r. 82) / *Dayîka mêran nemir e.* (Öncü, 2009, r. 133) / *Lawê mirov piştta mirov e.* (Öncü, 2009, r. 447) Dîsa di gotina *Kurê te heye derde heye, kurê te tune xema te heye.* (Öncü, 2009, r. 439) de hem girîngîya kur hatîye ziman hem jî hatîye diyarkirin ku heke kurê mirov hebe gelek zorîyên wê jî dê hebin. Ji gotina *Kur ji bavê jor rûdine* (Kulaksız, 2013, r. 250) jî tê fêmkirin ku dê û bav kurên xwe li ser xwe re dibînin. Di jorê de jî hatibû diyarkirin ku keç yê xelkê ne lê kur berdewama malbata westar e, nîfşê nû yê malbatê bi hebûna wî pêkan e. Herwiha ji gotina *Mala mêran kanîya zêra ye.* (Öncü, 2020, Cilt 3, r. 802) jî tê hizirkirin ku ji bo malbeteke bihêz pêwîstî bi kuran heye û nîrxê kuran ji ya keçan partî e. Kur leşkerên eşîr û êlê ne. Kur, cotkar û karkarên malê ne. Herwiha ji van kuran jî ev tê xwestin: *Qedrê bavê xwe bigre da zarûyên te jî yê te bigrin.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 86) / *Kurê baş birê bavê xwe ne.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 87)

Di çanda Kurdan de her çiqas qîmeta zarokên kur/law pirtir be jî, ji bo ku dê û bav ji keçan xwe jî hez bikin û qîmetê bidin wan jî û xwedî li wan derkevin gotinên pesindayîna dê û bavên xwedîyê keçan jî hene: *Bavê keçan siltan e.* (Öncü, 2009, r. 37) / *Bavê bêqîz, wekî çiyayê bêav e.* (Öncü 2020 Cilt 1: 667) Dîsa bi gotinên wek *Dayika du dotan li xwe dide bi du lotan, ne li vê dere li Cizîra Botan.* (Öncü, 2009, r. 133) / *Diya qîzan pîrîtî da dizan.* (Öncü, 2009, r. 183) de jî kalan xwestine wefa û dilsozîya keçan a li gorî kuran ji bo dayikan jî bînin ziman.

2.5. Di Malbatê de Rol û Fehma Qiz(Keç) û Lawanîyê(Kuranîyê)

Her mirov ji dê û bavek peyda dibin û her ku mezin dibin taybetîyên çanda civaka dê û bavê xwe hêdî hêdî digirin li ser xwe an jî civak dixwaze taybetîyên xwe derbasî wan bike. Di gotinên pêşîyan de jî taybetîyên keç/qîz û kur/lawan ku ji aliyê civaka Kurd ve têne xwestin dîyar in. Çawa ku rola “dê û bav” hatibe destnîşankirin rola zarokan jî hatîye senifandin.

Wek me di beşa rolên “Dê û Bav” de jî dîyar kirî piştî zewacê ji bûk û zava tê xwestin ku bibin

dê û bav. Yanê malbat bi çêbûna zarokan dikeve merheleyek rengîn û nû. Dê û bav û mirovên din ên wek mam/ap, xal, met, xalet, bapîr, dapîr ..hwd. bandora xwe li ser zarokan çêdikin, kesayeta zarokan a hişmendîyê li gorî van bandoran biteşe dibe. Her wiha civak zarokên bi çî taybetîyê de xwestibe di gotinên pêşîyan de jî dîyar kirîye. Yanê hinek gotinên pêşîyan rasterast bangî jin û mêran dikin û rolên wan ên ewladîyê dide wan.

Rola keç/qîzan a ewil ew e ku malbata xwe ji alîye fehma namûsa civaka xwe nedin şermê û xwedî li namûsa xwe derkevin: *Keça biesil bila li nav tabura leşkere romê be* (Öncü, 2009, r. 373). / *Eger keç ez im, ez dizanim doxîna xwe çend caran girê didim.* (Öncü, 2009, r. 200) / *Keçika fediyok bi gundeke ye.* (Öncü, 2009, r. 200) / *Keça Seydî ye; ne ar û ne fedî ye.* (Öncü, 2009, r. 374) / *Qîza çê rûspîya dê.* (Celan, 2017, r. 148) Di van gotinan de ji keçan tê xwestin ku bi ar û fedî bin da ku civak di derheqê dê û bavê wan de neyînî nepeyîve. Di vir de tişta balkêş ev e ku her çiqas malbat bi jinê ve dibe jin jî rola temsîla wê ya hemberê civakê dikeve li ser bav. Bav, wek berpirsiyarê qencî û neqencîya hem keç, hem jî kuran e. Zehmetîya bav a di vê mijarê de bi gotina *Keç hefsar nabe.* (Kulaksız, 2013, r. 221) Jî bi eşkere hatîye gotin ku dema keçek bixwaze tiştê bike tu kes nikare pêşî lê bigire. Îcar namûsa malê hîn bêhtir ji tevgerên qenc û xirab ên keç û jinên malê dîyar dibe. Dema keç an jî jin “bêar be, namûsa malbatê li ser lêvan dibe benîşt û tê cûtin.” Keç û jinên bi vî rengî di van gotinan de tene rexnekirin: *Dêl ku despaçe biwin, kûçî kîr tînin.* (Di zinayê de berpirsiyar jin e.) (Şadkam, 2021, r. 49) / *Keça bigan nişan daye didan.* (Di nava civakê de kenîna jinan wek bêedebîyê tê dîtin.) (Kulaksız, 2013, r. 221) / *Qîza benîşt cû, ar ebûr rû çû.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 90) Biedebîya jin û mêran jî di gotina *Heyayê mêran li çavan e, yê jinan li panîyan e.* (Şadkam, 2021, r. 49) de hatîye destnîşankirin. Ango dibêje pêwîst e mêr, bi çavên xwe keç û jinên xelkê taciz neke û keç jî bi meşa xwe ve bala kur û mêrên xelkê nekişîne li ser xwe.

Hinek gotinên pêşîyan cîyawazîya kur û keçan a fizîkî tînin ziman: *Keçik jî dixwazin mîna lawikan mîz bikin, lê nikarin.* (Öncü, 2009, r. 375) / *Kurê bi simbêlan re negihê, bi rihan re bigihe çî fêde ye.* (Kulaksız, 2013, r. 250) / *Lazim e mêr sê tiştan ji ser xwe kêm nekin; yek heste, yek neynik, ê din kêr e.* (Öncü, 2009, r. 448) / *Rewşa qîzan kezî ne.* (Bingöl, 2014, r. 258) / *Ker bi kurtan jin bi xeftan.* (Celan, 2017, r. 100) / *Rewşa qîza, kezî kitan in.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 137) / *Rewşa mêran simbêl û rih in.* (Bingöl, 2014, r. 259) / *Rewşa mêran şal û şapik e.* (Celan, 2017, r. 152) / *Mêr bi rih û simbêl, jin bi por.* (Öncü, 2009, r. 484) / *Mêr bi dimax, jin bi kemax.* (Bingöl, 2014, r. 212) Di van hemû gotinan de ji bilî cihêtiya anatomîk a jin û mêran ji alîyê cil û bergan ve jî ji hev cihê bibin û bi vî avayî tê xwestin ku keç wek jinan, kur wek mêran xuya bikin. Delalîya wan jî dê bi vî rengî derkeve holê, dê wisa hîn bêhtir werin ecibandin û hilibjartin.

Rolên keç/qîz û kur/lawan ên zayendî jî hene ku hev kêşeyê rolên dê û bav de dimeşin. Pêwîst e keç/qîz, bibe şagirta dayîka xwe, kur/law jî bibe şagirtê bavê xwe: *Keçik teşîya dê dirêse, lawik tîr û kevanê bavê xwe radike.* (Öncü, 2009, r. 375) / *Aş digere bi avê; keçik dike karê dê, lawik dike yê bavê.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 30) / *Kurên mêrxas li bavan diçin.* (Öncü, 2009, r. 440) Di gotinên wek *Keçik li metê, lawik li xalan diçin* (Öncü, 2009, r. 375) de jî keç dîsa jineke, kur jî mêrekî di malbatê de divê wek mînak bigire. Ji vê rastîyê jî mirov dikare xwe bigihîne darazeke wiha: Di çanda Kurdan de perwerdeya zarokan li gorî zayenda wan a fizîkî tê kirin; civak dixwaze ku geşedana fizîkî û ruhî ya zarokan di tayê hevdû de bimeşin.

Gelek gotinên pêşîyan jî hene ku taybetîyên kur/lawên baş/qeç û nebaş/neqeç te'rif dikin: *Kur heye gula bavî ye, kur heye kula bavî ye.* (Öncü, 2009, r. 438) / *Kurê baş mala xwe dike, kurê xerab a heyî winda dike.* (Öncü, 2009, r. 438) / *Kurê çê navê bavê xerab jî bilind dike.* (Kulaksız, 2013, r. 250) / *Kurê qenc deynê bavê xwe dide, kurê xerab mala bavê xwe xera dike.* (Öncü, 2009, r. 439) / *Kurên Hesî Werdê ne, heftê bi yekê xelkê ne.* (Öncü, 2009, r. 440)

2.6. Di Çanda Kurdan de Malbatên Pirjinî

Civaka Kurd wek pir caran me li jor jî anîbû ziman hîna bi temamî ji pergela eşîrtîyê derbas nebûye û gotinên pêşîyan ên Kurdan jî bi piranî nêzikê diyardeyên hişmendîyêke eşîrkî ne. Diyardeyên wê jî ev in ku hîn jî eşîrtî zindî ye, endamên eşîrê wek civakeke xweser di bin desthilata serekên eşîrê ne. Qerebalixbûna eşîrê jî wek hêz tê dîtin. Li gorî têkilîyên aborî û amûrên hilberînê yên feodalîteyê serjimara malan çiqas zêde be hêza wan jî ewqas zêde ye. Ji bo xebatên çandinî û karên din bi hejmarek zêde karker pêwîst in. Ew pêdivî çiqas ji malbatê were peydakirin ew malbat dê di alîye aborî de ewqas pêşvetir be. Di vê çarçoveyê de Kurdên ku piranîya wan di gundan de dijîn di malbatên pirjimar de diman. Ji bilî dê, bav û zarokan, xesû, xezûr, bapîr, dapîr, mam ..hwd jî di yek malê de an jî du sê malên ku bi yek hewşê dinêrin de dijîyan. Yanê malbat, malbatên qerebalix bûn û hîna jî ev rewş bi temamî neqedîyaye. Lê divê ev bê zanîn ku di gotinên pêşîyên Kurdan de pesnê pirjinîyê nehatîye dayîn her tim pirsgirêkên hebûna pirjinîyê derdikevin holê. Em jî pê derdixin ku her çiqas tim pirsgirêkên wê jî hatibe dayîn hebûna pirjinîyê pir zelal e.

Di van malên ku tê de jin pir in, jin wek zayenda xwe ya civakî mecbûr bû ku bibe kebanîya malê. Di heman malê de ji bo kebanîbûnê di navbera jinên din de pêşbirkeyeke bênav hebû ku her yek dixwestin ku ji yên din rehetir, hêjatir û xatûntir bin. Yanê dixwestin serdara malê ew bin. Pirsgirêkên di navbera van jinan de di gotinên pêşîyan de jî xwe rû dide: *Mala têr jin xera bû ji bin.* (Bingöl, 2014, r. 201) / *Di mal de jin bibin sê, gû di şîpingê re naçe der.* (Öncü, 2009, r. 165) Ev gotin diyar dike ku her peywirdareke jin ê malekê dema kirina kar bihêlin li hêviya hevdû ew kar qet nayê kirin û çawa ku tu jin li wê malê tune bin, her der dê di nav gemariyê de bimîne. Her wiha bi nêrîneke neyînî dîsa di derheqê pir jinan de wiha hatîye gotin: *Cihê ku jinan xera nekirî, hîn ava ye.* (Öncü, 2009, r. 98) / *Dêwê heft serî xistine sereya jinan, daye ber hewaran.* (Öncü, 2009, r. 159) / *Du file karwanek in, du jin dîwanek in, du ker garanek in.* (Öncü, 2009, r. 192) / *Girara mala têr kevanî şewitîye.* (Bingöl, 2014, r. 105)

Wek tê zanîn ola Îslamê her çiqas pêşniyar neke jî destûrê dide mêran ku heya bi çar jinan re bizewicin. Di Quranê de ayeta 3. a Sûreyê Nîsayê wiha dibêje: “ Eger derbarê sêwiyan de hûn ji bêedaletiyê bitirsîn, vêca ji jinên ku li xweşa we diçin, dudu, sisê û çaran li xwe mehr bikin. Eger hûn ji bê’edaletiyê bitirsîn, vêca yekê (li xwe mehr bikin) yan jî bi cariyên ku di bin destê we de ne iktîfa bikin. Ev, da ku hûn pêrgî tengasiyê nebin ya herî munasib e.” (Qurana Pîroz, 2015, r. 51) Di dîroka çanda Kurdan de jî mîna hemû gelên Misilman, hin kesan ev mafê hatîye dayîn bi kar anîne û ji yekê zêdetir jin anî ne. Ji gotinên pêşîyan jî diyar e ku mêrên di rewşeke wisa de gelek zehmetî kişandine. Pêşîyên Kurdan, di çanda xwe de ev rewş wiha anîye ziman: *Dujinî dudînî ye.* (Öncü, 2009, r. 195) / *Dujinî rûreşî ye.* (Öncü, 2009, r. 196) / *Êşa tiliyê, derdê hewiyê.* (Öncü, 2009, r. 237) / *Heçî yê mala xwe xera bike, bila du jinan bine.* (Öncü, 2009, r. 285) / *Mêrê dujin hesîr e.* (Şadkam, 2021, r. 109) / *Ademê dujin, gere li meçîtê⁶ rakeve.* (Şadkam, 2021, r. 13) / *Derdê hewiyê giran e, mîna tilya bi jan e, mîna qulincya rûvyan e.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 96) / *Xazila sêwîya ne hewîya.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 96) / *Mêrê du jinan mişkê du kunan.* (Kulaksız, 2013, r. 280) Di van gotinan de jî eşkere ye ku di nava Kurdan de wek gelekî Misilman zewaca pirjinî heye lê di wê malê de aramî çênabe. Yanê yekjinî tê pêşniyarkirin. Herwiha şerê di navbera hewîyan de jî bi van gotinan hatîye ziman: *Ji jinekê pirsîn; “Zarokên te çend in?” got; “Heftik in.” Gotin; “Lê yên hewîya te?” Got; “Yek e, lê serê wî wekî beroşê ye.”* (Öncü, 2009, r. 348) / *Jina ku jin bê ser, pêlava wê deyne ber, ku neçû ew bû ker.* (Kulaksız, 2013, r. 214) Dijî van gotinan gotinek heye ku hewiyê jî jintiyê çêtir dibîne: *Hewiyê malkirê, jintiyê malbirê.* (Kulaksız, 2013, r. 190) Ev gotin pêşbirkeya berçav a di navbera jintiyan de dide der û her çi çawa be jî dibe eynika rewşa malên pirjin. Bi çavê zarokê li ber destê jinbavê mezin bûyî jî ev ceribandîna bûne gotinên pêşîyan: *Du tişt mirov didin ezabê; jinbav û dengê dolabê.* (Öncü, 2009, r. 194) / *Dê bibe jinbav, bav dibe zirbav.* (Celan, 2017, r. 52)

6 Di Kurdîya Xorasanê de wateya vê peyvê mizgeft e.

2.7. Têkilîya Bûk û Xwesûyê

Di malbatekî de têkilîya herî zêde ji bilî mêr û jînê di navbera bûk û xesûyê de pêk tê. Ev tekilî ji pîrî caran wek şerekî qedîm, wek tekoşîneke bêdawî derdikeve holê ku bûk û xesû bi piranî hemberê hevdû ne û yek başîya ya din naxwaze. Sedema vê jî ev e ku xesû dixwaze desthilata xwe ya malê ji dest nede, bûk jî vê desthilatê bipejirîne; lê bûk jî dixwaze li gorî dile xwe azad tev bigere xesû xwe têkilî wê neke: *Xazî xasî tunebûna bûk dilê xwe bûna.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 96) / *Bûkê hevt nana dihêre, ji tîrsa xasîyê newêre.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 94) / *Gazîne bûkê ji xesûyê ye.* (Öncü, 2009, r. 246) / *Bûka heft xesû xeniqandî ji biqbîqa misîn tîrsiya.* (Bingöl, 2014, r. 40) / *Bûk yek bû; xesû felek bû, bûk bûn dudu; xesû dan hevdu, bûk bûn sisêyan; xesû şandin rêsiyan, bûk bûn çaran; xesû xistin nav daran.* (Kulaksız, 2013, r. 58) / *Bûk bi xwe dike, xesû zimanê xwe gez dike.* (Öncü, 2009, r. 90) Hinek gotinên wek *Bûkê tune zar û ziman; xesûyê tune dîn û îman.* (Bingöl, 2014, r. 42) jî bi eşkere rola serhildanê jî dikarin bidin bûkê ku li hemberê her neheqîya ku li wê tê kirin bêdeng nemîne. Lê dijberê vê gotinê jî bo ku bûk rêza xesûya xwe bigire gotinên wek *Bûka devê xwe bigire, dê qedrê xwesûya xwe bigire.* (Celan, 2017, r. 37) / *Eva çî derd e, bûk divêje xesûyê, “Rabe ker berde.”* (Celîl & Celîl, 2023, r. 94) jî hene. Lê helbet hinek gotinên pesnê xesûyê didin jî hene: *Bûka bêxesû wekî rezê bêsinc e.* (Öncü, 2009, r. 91) / *Keçîka bêdê bûka bêxwesû.* (Öncü, 2009, r. 375) Gelê Kurd bi vê gotinê jî şîret li xesûyan kirine: *Bi bûka neke, tê serê qîza te.* (Kulaksız, 2013, r. 36) Herwiha dibe ku xesûyê jî wiha bersiv dabe: *Me bûk anî bi lez û bez, me lê da rez û pez, dîsa sivika malê bûm ez.* (Celan, 2017, r. 120) / *Bûk pîyana zêrîn jî bîne, wê bi xwe tê de avê vexwe.* (Kulaksız, 2013, r. 58) Bûk jî teqez ev gotîye û mijar dadaye: *Heçî xwesûyên wan baş in, cilê wan qûmaş in.* (Celan, 2017, r. 81)

2.8. Pîrsgirêka Zewaca Bira û Jinbira

Em di pirtûka Mehmet Öncü ya bi navê *Gotinên Pêşyan* de li rasta gotineke balkêş hatin ku mijareke balkêş danî li ber me: *Bira yarê bira be, jina wî mehr nake.* (Öncü, 2009, r. 81) Ev gotinê pêşyan bûyereke ku sedema wê dîsa têkilîyên aborî û civaknasî yên eşîrtîyî ne derdixe pêş çavan. Dema ku birayek mir û jina wî ma bêmêr; civak, peywira xwedîderketina jinbirayê bi awayê zewicîna pê re dide birayê din. Di vir de rexnekirina bira ya ji ber ku bi jinbiraya xwe re dizewice jî di eslê xwe de paradokseke mezin e, çimkî pîrî caran ew zewac ne bi dile bira û jinbirayê ye, bi dile civakê û bi zora civakê ye. Herwiha wek tê zanîn ku di şaristanîyên hemdem de dema mêrê jinekî bimire ew jin, li gorî dilê xwe dikare yekî bîyanî re bizewice an jî dikare heya sax e bi tu kesî re nezewice. Yanê tu kes nikare jinê bi darê zorê bide zewicandin. Lê di vê gotinê pêşyan de jî xuya ye ku ew urf di çanda Kurdan de heye û bira û jinbira dikarin bizewicin, an jî bi darê zorê bi hev re têne zewicandin. Sedema vê jî ev e ku jin dema bi dawetekî/xêlekî ji mala bavê wê bi berdêlê qelendê wê hate derxistin êdî ew jin wek mal û metayeke ya malbava zavê ye. Jina hatî standin/kirîn êdî nayê xwestin ku ji malê derkeve. Biryara pêkanîna vê zewacê di nava malbatê de tê dayîn. Jin, pêkan e ku bi keseke bîyan re jî bizewice an jî bi tu kesî re nezewice. Ev zewac bi piranî ji ber bandora giran a çewsandina malbatê ya li ser bira û jinbirayê rû dide.

3. Nepêkanîya Zayenda Sêyemîn

Di çanda Kurdan de wek hemû çandên civakên pederşahî, eşîrtî û olî zayenda sêyemîn ne tê zanîn, ne jî tê pejirandin. Kesên ku bi tercîhên xwe yên zayendî kiryarên wek LGBT-Iyan pêk anîne jî wek zayendeke cuda nehatine pênasekirin. Di derheqê van zayendên ku anîha di rojê civakên cîhanê de jî tê nîqaşkirin di gotinên pêşyan me de bi tenê gotinên li ser “gay ango qunek/qunde” peyda dibin. Li gorî keresteyên di destê me de em dikarin bibêjin kes derneketîye û xwe bi van zayendan pênase nekirîye. Ango jin an jî bi taybetî mêr bi hevzayendên xwe re têkilîyeke zayendî pêk binin jî civak, zayenda mirovên ku xwedîyê vê karakterê ne, wek zayendeke cuda nabînin. Peyva “qunek” di gotinên pêşyan de bibore jî ev ne diyardeya zayendeke sêyem e. Kesên ji wan re qunek tên gotin jî

dîsa bi zayendên xwe yê bîyolojîk derdikevin holê û ev gotin bi taybetî jî wek heqaret tê gotin. Peyva “qûnek” di gelek gotinên pêşîyan de heye ku rastîyeke din derdixe holê: civak, hay ji seksa anal a di navbera jin û mêran û di navbera mêr û mêran de heye û vê bûyerê wek dijûn, wek heqaret di nava gotinên xwe de bi kar tîne: *Mirov bi carekî qûnek nabe.* (Öncü, 2009, r. 503) / *Mirov bi nandanekê nandar nabe, bi gadanekê qûnde nabe.* (Öncü, 2009, r. 504) / *Qûn qûnê li kenefê dibîne.* (Öncü, 2009, r. 570) / *Qûn bû qûn jî çû.* (Bingöl, 2014, r. 255) / *Jinebî le teşîyan derêsin, kûnde li kûndan depirsîn!* (Şadkam, 2021, r. 80)

Di gotinên pêşîyan ên Kurdan de tu gotinên pêşîyan tunin ku nîşaneyên seksa di navbera du jinan de derbasbûyî bide. Lê ev nayê wateya tunebûna lezbîyenan a di nava civakê de, lê tê vê wateyê: Axaftina li ser jîyana zayendî ya jinê ji aliyê civakê ve hatîye piştguhkirin, an jî dibe ku civak ji bo kiryarîyekî re seks bê gotin amûra penîsê şert dibîne. Jîyana zayenda jinê di eslê xwe de wek amûreke ji bo têkilîya mêr hatîye nîşandan. Ango civak ji bo seksê mêran wek mercê sereke dibîne, seksa bê mêr pêkan nabîne.

Civaka Kurd, di perwerdekirina zarokan de wek ku me di beşa “Di Malbatê de Rol û Fehma Qiz(Keç) û Lawanîyê(Kuranîyê)” de anî ziman, zayenda fizîkî esas digire. Li gorî vê jî tê bawerkirin ku zayenda bedena mirov çî be zayenda ruhê mirov jî ew e an jî divê ew be. Ji xwe felsefeya bêperde ya Kurdan di vê gotinê de dîyar bûye: *Dinya li ser qûz û kêr e.* (Öncü, 2009, r. 179) di vê gotinê de tê dîyarkirin ku hebûna mirovan ji bûyereke bîyolojîk dest pê kirîye û sedema zewacê di bingeha xwe de xwesteka zêdebûnê ye. Xweşî û zewqa cihanê jî xelata vê bûyera bîyolojîk e. Ji bo zêdebûnê jî du zayend hewce ne ew jî jin û mêr in.

4. Bi Çavê Civaka Kurd Berawirdîya Jin û Mêran

Dema di nava gotinên pêşîyan de mirov li pey berawirdîya jin û mêr bikeve dê bibîne ku darazên di derheqê jinan de tê gotin bi piranî neyînî, yê mêran erênî ne; pesnê mêran tê dayîn û jin piçûk tîstî. Ev jî tev ji ber nêrîna pederşahî ya civaka Kurd rû dide. Em dikarin vê berawirdîyê bi van tespîtan jêr bidin pêş.

Li gorî gotinên pêşîyan jin hemberê zêr û pere sivik in, neheqîyê li mêran dikin û çeka wan jî amade ye: *Agir zêr, zêr jinê, jin jî mêrî dihelîne.* (Öncü, 2009, r. 16) / *Jina mîna zarokan in; ew bikevin digirîn, tu bikevî dikenin.* (Celan, 2017, r. 88) / *Hêstir (rondik) çekê jinan e.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 99) Gelê Kurd ji mêrên şermok û jinên gerok û kenok hez nake: *Jina şermîn bi şehrekê, mêrê şermîn bi kehrekê.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 106) / *Ne jina bi kildan/derman ne mêrê bi dev girêdan.* (Kulaksız, 2013, r. 308) / *Ne jina gerok û ne mêrê fediyok.* (Kulaksız, 2013, r. 308) Jin ji aliyê fizîkî ve qels in: *Kulfet (pîrek/jin) dara şkestî ye.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 101) / *Jin parsûyê xwar in.* (Şadkam, 2021, r. 82)

Dîsa li gorî darazên hin gotinên pêşîyan jin tim karên beredayî dikin, vala vala diaxivin û çilek in, ji aliyê aqil ve jî qels in: *Keçik çûne halhala, zik tijî tûrik vala.* (Öncü, 2009, r. 374) / *Malxwedî ket destê jinê, karik birî berxik hişt di bin livayê de.* (Öncü, 2009, r. 474) / *Şorên jinan tirên bizinan.* (Öncü, 2009, r. 625) / *Ne şorê jinan, ne palê kizinan, ne bêrîyê bizinan.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 66) / *Xeber çeka jinê ye, ne karê mêran e.* (Öncü, 2009, r. 662) / *Aqilê jinan aqilê mirîşkan.* (Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl 2023:100) / *Por dirêj e aqil kin e.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 102) / *Du jin werin cem hev hevalên wan yê sisîyan şeytan e.* (Kulaksız, 2013, r. 213) / *Ji ber lewnên jinan çîyayê Cûdî xwar bûye.* (Celan, 2017, r. 94) / *Bi werîsê jinê, xwe bernede birê.* (Celan, 2017, r. 42) Jin mîna pezek, dewarek an jî hespek li malê tê hilbijartin û standin: *Bi dilê kalan qîzan bistîne, bi dile xortan jî hespan.* (Öncü, 2009, r. 55) / *Ker bi kurtan jin bi xeftan.* (Celan, 2017, r. 100) Jin wek amûra zayînê tîstî: *Bila avis be, kengî dize bila bize.* (Öncü, 2009, r. 68) (Ev gotin pîrî caran ji bo lawiran bê gotin jî carina ji bo bûka nû jî tê emilandin) / *Dergûş li dayîkan ne bar e.* (Öncü, 2009, r. 147)

Heke li gorî fehma civakê tiştêk bênamûsî jî bê serê jinê dîsa sûcdar ew bi xwe ye: *Bizin nekale, nêrî jî di dor re naçin û nayên.* (Öncü, 2009, r. 88) / *Bûka xwe li malê biceribîne, paşê bişîne çolê.* (Öncü, 2009, r. 92) / *Dêlik bitaleb e, kûçik tê ji Haleb e.* (Öncü, 2009, r. 164) / *Dêl ne biba be, kûçik jê re li ba nekeve.* (Öncü, 2009, r. 163) / *Keça bigan nîşan daye didan.* (Kenê keçikê daweta wexwendina têkiliya zayendî ye) (Kulaksız, 2013, r. 221). Ji vê gotina pêşîyan em fêhm dikin ku gelek kêmbê jî bûyerên ku di ola Îslamê de wek zîna hatîye pênasêkirin jî carinan qewîmîne: *Mirov yara diya xwe çil roj ber xelkê dibihîze.* (Kulaksız, 2013, r. 293)

Mêrbûn sedema xwepesinandin û mezindîtina xwe ye: *Bila mirov mêr be, bila rojekê li dinê be.* (Öncü, 2009, r. 72) / *Jin bimire mêr jar dibe, mêr bimire jin har dibe.* (Öncü, 2009, r. 358) / *Jinan zehmet kişandin, dia li mêran kirin.* (Öncü, 2009, r. 365) / *Xwelî serê wî kesî ku pesnê jina xwe û titûna xwe dide.* (Öncü, 2009, r. 379) Lê hinek gotinên pêşîyan jî rexne li mêrên Kurd dikin wek: *Ba derpê mêran newê dudyan!* (Şadkam, 2021, r. 24) Ji ber ku dema rewşa mêran ji aliyê aborîyê ve baş bibe çav berdidin jineke nû.

Jin dema digihîjin hevdu dikarin her tiştî xera bikin. Dew, cin û Şeytan jî bi qasî jinê ne fêlbaz û xirab in: *Cihê ku jinan xera nekiri, hîn ava ye.* (Öncü, 2009, r. 98) / *Dêwê heft serî xistine sereya jinan, daye ber hewaran.* (Öncü, 2009, r. 159) / *Jin û derew birayê hev in.* (Öncü, 2009, r. 360) / *Şerê jinan ji şerê şeytan mezintir e.* (Öncü, 2009, r. 616)

Lê helbet hemû gotinên pêşîyan derheqê jinê de ne di nav heman nêrînê de ne. Her çiqas hejmara wan hindik be jî hin gotinên pesnê jinê didin jî hene. Wek mînak di çanda Kurdan de roleke jinên biqîmet heye ku mirov dikare bêje taybetîyêke xweser a çanda Kurdan e. Dema jinek ji van jinan bikeve di navbera şerê di navbera mêran de wek orf û edetan pêwîst e şer, raweste: *Dema jin diçin nav şer, şer betal dibe.* / *Jin diçin xûn betal dibin.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 100) / *Deh mêr têne kuştinê, jin laçikê (pêçikê) davêjine orta şera, şer disekine.* (Celîl & Celîl, 2023, r. 100) Her wiha di ceng û şer de jî dema lehengîyek rû da civaka Kurd li zayenda wan nanêre û dibêje Şêr şêr e, çî jin e çî mêr e. (Celîl & Celîl, 2023, r. 78) Her wiha bingeha peyva “jin”ê jî ber taybetîya wê ya welidînê û mal avakirîne bav û kalên Kurdan gotinên ku *Eslê jinê jîn e.* (Öncü, 2009, r. 205) / *Jin jîyan e.* (Kulaksız, 2013, r. 212) Dîsa di gotinekî berawirdî de pesnê hinek jinan tê dayîn ku jin ji gelek mêran çêtir in: *Ez çûm çiyayê Dêran, min xwelî avêt bi bêran, gelek jin hene çêtir in ji mêran.* (Öncü, 2009, r. 210) / *Mêr çiqas mêrxas be jî binketiyê jinê ye.* (Öncü, 2009, r. 485)

Encam

Bi vê xebata xwe me hewl da ku di çanda Kurdan de rewşa zayenda civakî bi rêberîya keresteya gotinên pêşîyan bidin li ber çavan. Di vê çarçoveyê de çend encamên bingehîn derketin holê, yek jê rasterast bi kêrhatîbûna gotinên pêşîyan re girêdayî ye: Gotinên pêşîyan, ew berhemên edebî ne ku afirînerê wan civak bi xwe ye. Ev berhemên gelêrî neynika civaka ku tê de afirî ye. Ji bo naskirina civakê lêkolînên li ser gotinên pêşîyan terciheke rast e ku hemû diyardeyên di civakê de heyî di gotinên pêşîyan de xwe didin der. Her wiha gotinên pêşîyan jî bo mijara zayenda civakî jî dibin mînakên sereke. Di gotinên pêşîyan ên Kurdan de hişmendî, nêrîn û nêzîkbûna zayendan a civaka Kurd bi awayekî zelal diyar e.

Wek encameke duyem me dît ku gotinên pêşîyan ên Kurdan, diyar dikin ku gelê Kurd xwedî hişmendîyêke pederşahî ye û hemberê jinê mêr her dem serdest e. Di jîyanê de du zayend hene: yek jin e, yek mêr e û zayenda sêyem ne pêkan e. Di nava civakê de rolên van her du zayendan bi her awayî jî hev cuda ne: Jin û mêr pêwîst e bi cil û bergên xwe, bi tevger û kesayetên xwe ji aliyê dîtbarî ve li gorî taybetîyên zayenda xwe bi temamî jev cuda xuya bikin. Jin, bi avabûna malê ve rolek dileyize û peywira wê ya bingehîn avakirina malê ye, mêr jî bi xwedîkirin û parastina malê re peywirdar e. Jin

dibe dê, mêr dibe bav û dê ji keça xwe re bav ji kurê xwe re pêwîst e bibe mîna keçe çê.

Ji analizên me yê li ser gotinên pêşîyan derket holê ku mal/malbat puxteya civakê ye. Rolên zayendan bi piranî jî rolên jinan di malbatê de derdikevin holê. Di çanda Kurdan de jin, wek binyata malê tê dîtîn û peywîrên wê jî bi giştî di çarçoveya keçbûn, bûkbûn, kevanîbûn û dêbûnê de biteşe dibe. Fehma zayendî ya di gotinên pêşîyan de bi giştî bi gotinên li ser jinê xwe dide der. Li gorî civaka Kurd; jinên ku xwedî li malên xwe, zarokên xwe û namûsa xwe derdikevin û serdestiya mêrê xwe dipejirînin “jinên çê” ne. Jinên çê, herwiha rolên zayendî bi peywîra xwe ya dibistanî derbasî nîşên nû dike. Mêr, li gorî rola civakê dayî wî berpîrsîyar û peywîrdarê debara malê, zerevanê ewlekariya mal û namûsê ye.

Ji berawirdiya jin û mêran a li gorî hişmendî û nêzikbûna di gotinên pêşîyan ên Kurdan de xwe de der me dît ku jin bi piranî biçûk tê xistin, pesnê mêr tê dayîn. Hejmara gotinên ku pesnê jinê didin kêmtir in. Herwiha kur jî ji keça hêjatir tene dîtîn. Sedema vê jî pergala pederşahiye ku kur, temînata debar û parastina malê ye; lê keç di mala ku tê de hatî dinê de mêvan e û pêwîst e heya ji malê biçê, bi her awayî were parastin. Gotinên ku pesnê jinê didin jî bi piranî dîsa an ji fehma belave ya “jin namûs e” derdikevin holê an jî bi armanca pêkanîna jineke çê peyda bûne. Her wiha me di gotinên pêşîyan de dît ku malbatên Kurdan ne tenê ji dê-bav û zarokan pêk tên, malbatên Kurdan bi giştî wek diyardeyeke pergala eşirtîyê malbatên qerebalix in. Di van malan de gelek jin hene û ev rewş wek “malbatên pirjînî” tê binavkirin. Di gotinên pêşîyan de ev wek rewşeke neyînî tê destnîşankirin. Di malbatê de ji bilî jin û mêr, mirovên nêzik yê mîna xwişk, bira, mam, met, bapîr, dapîr.. hwd jî hene û ew jî li gorî zayendên xwe xwediyê rolekî ne. Mêr, bi mêran re jin bi jinan re di nava têkilîyên xurt de ne û dîsa bi giştî di navbera jinan de pozberîyeke xuya heye.

Wek gotina dawî ya piştî vê xebatê em dikarin bibêjin ku têgihana civakê bi tu awayî mîna gotinên pêşîyan, tevî kurtbûn û zelalîya xwe ewqas berfireh û kûr nikare were vegotin. Me jî fehma zayenda civakî ya Kurdan, bi rêberîya gotinên pêşîyan çespendinên xwe danîn holê. Ev fehma ku derketî holê jî bi gotineke pêşîyên Kurdan ku me ew di beşa destpêkê de jî diyar kiribû cudadîtina jin û mêran bi kurtasî wiha dikare were teorîzekirin: “*Jin jin e, mêr mêr e.*” (Öncü, 2009, r. 360)

EXTENDED ABSTRACT

One of the most productive ways to examine the sociocultural life of a society, its perspective on life and to draw conclusions on them is to study the proverbs of that society. Proverbs are a broad reflection of a society's thousands of years of experience and experiences that have been transformed into concise words. In this study, we also used proverbs in order to determine the perspective of Kurdish society on the sexes before modern times and what roles it assigned to them. We also determined the title of our study as “Gender Perception in Kurdish Proverbs”.

Throughout our study, we pursued the following questions: according to Kurdish proverbs, what do Kurds want women or men to look like in appearance and personality? What roles have women and men been given in Kurdish society because of their gender? What kind of mother and what kind of father should be. Are there any other gender definitions other than male and female in Kurdish sociology?

In order to reach the answers to these questions, we have used the books published on Kurdish proverbs and have selected and classified tens of thousands of proverbs in connection with our topic. During the classification studies, we saw that the roles assigned to men and women in Kurdish society are mostly revealed within the framework of the “family institution”. Using only one of the similarly meaningful proverbs in the books we are working on, we have selected a total of 294 proverbs that are directly related to our topic. Based on the comparison made between the sexes in the proverbs, we

have put forward our necessary Decrees and judgments.

As a result of our study, we found that in Kurdish society, which is a patriarchal society, the tribal system and the Islamic religion, in which it is mostly men, are also effective in shaping gender perception, as in every area of culture. When viewed through the proverb window, the genders of men and women in Kurdish society are as follows: “A woman is a woman, a man is a man.(Jin jin e, mêr mêr e.)” are separated from each other by definite boundaries with proverbs such as. Women and men have to be different with their external appearance and behavior. There are only two genders in traditional Kurdish society, male and female. There are completely separate roles for men and women in society: the woman is responsible for the order and order of the house, cleaning, caring for children and cooking, in addition, the woman represents the honor of the family, while the man is responsible for the economy of the house, protection and management of family members. A woman becomes a mother and raises her daughters the way society wants, a man becomes a father and becomes a good example for his son.

According to the analyses we have reached on proverbs in general, a woman who does not violate her duties to her home and children, protects her honor, and accepts her husband’s power and obeys him is a good woman. The “good woman” transfers the roles that society imposes on her gender to the new generations by imposing them on her daughters and sons. The “good man” is also the man who protects his wife/Jul and children, provides them with economic resources, protects them from all kinds of negative external events. In addition, as a result of tribal Deconstruction, people are staying in large houses in a crowded way, and since more than one woman lives in these houses, there is a noticeable power struggle between these women. Despite all these “negative comparisons”, Kurdish proverbs clearly oppose violence against women and multiple marriages, show situations where a woman can be superior to a man, even if the number is small, and emphasize that a happy family life can be maintained as a result of the alliance of a woman and a man. “A lion is a lion, whether it is a man or a woman, which we think has emerged recently. (Şêr şêr e, çi jin e çi mêr e.)” in many proverbs, such as “ men and women are considered equal and asked to act together in society.

Çavkanî /References

- Ağrıdağ, G. (2005). *Toplumsal cinsiyet rolü*. AKDAM Gönüllü Kadın Eğitimi Semineri
- Akbalık, E. (2013). *Türk atasözlerinde cinsiyet algısı*. Dumlupınar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi
- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. TDK Yayınları
- Aslan, Ş. (2006). *Ferhenga gotinên pêşîyan*. Soz Gazetecilik Yayın
- Aydoğdu, A. (2015). *Gotinên pêşîyan*. Weşanxaneya Nayê
- Balı, A. (1993). *Gotinên pêşîyan ên kurdî*. Weşanên Pêlê Sorê
- Baran, B. (2017). *Motik*. Weşanên Wardozê,
- Bingöl, A. (2014). *Gotinên pêşîyan û biwêj*. Weşanên NAYê,
- Bitlisi, Ş. (2018), *Şerefname*. A. Yegin (Çev). Weşanên Nûbiharê
- Borak, M. (1996). *Gotinên pêşîyên kurdan*. Berfin Yayınları
- Camlibel, C.A. (1193). *Îdyomen kurd’i*. Weşanên Pelê Sorê
- Celalî, M. Û. (2014). *Ji herêma ercîşê gotinên pêşîyan*. Weşanên Sitavê
- Celen, A. (2017). *Gotinên pêşîyan pencînar*. Weşanxaneya Çanda Kurdî
- Celil, O & Celil, C. (2023). *Gotinên pêşîyan*. Weşanên Wardozê
- Çiftçi, T. (2021) Zayenda civakî û îmajê jina baş-nebaş di gotinên pêşîyan ên kurdan de. *Kovara Şarkiyatê*, Cilt: 13

- Dêrşewî, Mele Mehmûd. (1989). *Miştaxa çiya ji gotinên pêşîya*. Serbest Zaxoyî (Wer)
- Diyadinî, Bawer. (2011). *Gotinên pêşîyan*. Weşanên J&Jyê
- Farqînî, Z. (2000). *Türkçe- Kürtçe sözlük*. İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları
- Güler, D. & Ulutakan, N. (1992). Aile kavramının tarihsel gelişimi ve Türk toplum yaşantısında aile. *Kuru Dergisi*
- Hamçerlioğlu, O. (1976). *Felsefe ansiklopedisi: kavramlar ve akımlar*. (Cilt 1), Remzi Kitabevi
- Hiso, A. (2016). *Ji gotinên berê*. Weşanên Şemalê
- Kaylı, D. Ş. (2013). *Kadın bedeni ve özgürleşme*. İlya Yayınları
- Kaypakoğlu, S. (2003). *Toplumsal cinsiyet ve iletişim*. Naos Yayınları
- Kolo, E. E. (2014). *Pendên kurdî*. Weşanên Batmanê
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları
- Kulaksız, Ş. M. (2013). *Ji gotinên berê (Gotinên pêşîya)*. Weşanên DOZê
- Law, R. (1985). *Kürdlerde durub-i emsal. Jîn. Kovara Kurdî û Tirkî*. W. Deng
- Mazî, Ç. (2005). *Ferhenga gotinên pêşîyan*. Weşanên Elmayê
- Oakle, A. (1972). *Sex, gender and society*. Routledge
- Öncü, M. (2009). *Gotinê pêşîyan*. (Berg 1-2-3-4), Weşanên Sîtavê
- Öncü, M. (2009). *Gotinê pêşîyan*. Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê
- Öncü, M. (2014). *101 biwêj 101 çîrok*. Weşanên Avestayê
- Öncü, M. (2015). *Ferhenga biwêjan*. Weşanên Sîtavê
- Qur'ana Pîroz û Meala wê ya Kurdî. (2015). Weşanên Serokatîya Karûbarên Dîyanetê
- Sadinî, X. (2013). *Çîrokên gelêrî*. Weşanên Nubîharê
- Serhatlı, K. (2016). *Li Devera Serhed û Behdînan Gotinên Pêşîyan*. Weşanên J&Jyê
- Şadkam, G. (2021). *Gotinên pêşîyan ji Xorasanê*. Weşanên Wardozê
- Tepe, İ. (2004). *Ji pêşîyên me baqek zargotin, Gûldeste*. Weşanên Periyê
- Tigris, A. (2001). *6762 Gotinên Pêşîyan*. Weşanên Rewşenê
- Tîmar, F. (2018). *Mesele û metelokên kurdî*. Weşanên Arê
- Uluç, A. V. (2010). Kürtler'de sosyal ve siyasal örgütlenme: aşiret. *Mukaddime*, 2